1/ 10.V 56 9. 7846 XVIII 2/8

ANUL II, No. 3. IULIE-SEPTEMVRIE 1909.

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

BUCUREȘTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, STRADA DOAMNEI. 16
1909

25.251.

ANTICARIAT
Lei 8.-

Digitized by the Internet Archive
in 2019 with funding from
Getty Research Institute

https://archive.org/details/buletinulcomisiu2319roma

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

COMITETUL DE REDACŢIE

D-nii: ION KALINDERU, GR. CERKEZ, N. GABRIELESCU, G. MURNU,
Membri Comisiunii Monumentelor Istorice
şi
P. GARBOVICEANU
Administratorul Casei Bisericii

Secretar, ALEX. LĂPĔDATU.

ABONAMENTUL ANUAL:

IN ROMÂNIA . . . . . 10 Lei
IN STRĂINĂTATE . . . . . 12 „

REDACŢIA: la Administraţia Casei Bisericii, Bucureşti.

Extras din Deciziunea Ministerială privitoare la redactarea Buletinului.

1. Cu începere dela Ianuarie 1908 se va publicà, sub direcţia Comisiunii Monumentelor Istorice şi în editura Administraţiei Casei Bisericii, o revistă periodică numită *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.*

2. Acest Buletin va fi organul oficial al Comisiunii, va apăreà trimestrial şi va cuprinde:

a) O parte ştiinţifică, în care se vor publicà tot felul de monografii, studii, lucrări, comunicări şi materialuri de natură istorică, arhitectonică şi artistică, privitoare direct şi numai la monumentele noastre istorice;

b) O parte oficială, in care se vor publicà rapoartele anuale ale Comisiunii, procesele-verbale ale şedinţelor ei, referatele arhitecţilor însărcinaţi cu conducerea şi executarea lucrărilor de conservare şi restaurare, precum şi eventualele circulări, informaţiuni şi deciziuni ale Ministerului şi ale Comisiunii, privitoare la monumentele noastre istorice.

3. Buletinul apare sub direcţia membrilor Comisiunii, cari, împreună cu administratorul Casei Bisericii, alcătuesc comitetul de redacţie. El e pus sub îngrijirea secretarului Comisiunii, care e îndatorat să pregătească şi să procure materialul necesar, să-l aducă la cunoştinţa comitetului de redacţie şi să supravegheze tipărirea lui.

4. Pentru ca publicaţiunea să se prezinte cât mai sistematică şi cât mai folositoare, se stabileşte următorul program cu privire la felul lucrărilor ce va trebui să cuprindă Buletinul:

a) Monografii istorice, arhitectonice şi artistice asupra monumentelor noastre istorice. monografii cari vor fi ilustrate şi documentate cu reproduceri necesare de fotografii, desemnuri, aquarele etc.;

b) Releveuri dela cele mai însemnate şi caracteristice, din punct de vedere arhitectonic, monumente istorice;

c) Studii şi lucrări unitare, asemenea ilustrate şi documentate, bunăoară: asupra inscripţiunilor murale şi tombale din epoca lui Ştefan-cel-Mare, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu etc., asupra artei decorative, în sculptură şi pictură, întrebuinţată în bisericile şi mănăstirile noastre în anumite epoci, asupra portretelor murale de ctitori: Domni, Doamne, Arhierei, Boeri, Jupânese etc., asupra picturii bisericeşti, asupra costumelor etc.;

d) Materialuri: scurte fragmente, comunicări, însemnări şi note de interes deosebit privitoare la monumentele noastre istorice;

e) Note bibliografice şi critice asupra publicaţiunilor şi periodicelor de specialitate;

f) În sfârşit, suplimente artistice, în culori, cari să înfăţişeze biserici, mănăstiri, reproduceri de portrete murale, de picturi, de ornamentaţiuni etc.

În cadrul lucrărilor înşirate mai sus se cuprind şi acele privitoare la monumentele istorice din afară de Regat, întru cât aceste vor fi de origină românească — înălţate de Voevozii noştri sau în legătură directă cu trecutul nostru.

Buletinul se găseşte de vânzare la ***Librăriile Socec, Sfetea şi Alcalay.***

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

SUB AUSPICIILE MINISTERULUI DE CULTE ȘI INSTRUCȚIUNE PUBLICA
ȘI IN EDITURA ADMINISTRAȚIEI CASEI BISERICII.

1909

IULIE-SEPTEMVRIE

BUCUREȘTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r Ion St. Rasidescu
16, Strada Doamnei, 16
1909

CUPRINSUL.

TEXT.

Curţile domneşti Brâncoveneşti: I. Doiceşti.
O nouă diplomă militară romană.
Două noi inscripţii dela Comana.
Frescurile dela Hurezi: Biserica cea mare şi paraclisul.
Clopotniţa dela Păpăuţi.
Mănăstirea Hurezi: Chiliile dela miază-noapte.
Cronică: † Gr. G. Tocilescu. Din lucrările Comisiunii. † A. Baltazar. Din tesaurul arheologic al Dobrogei.

ILUSTRAŢIUNI.

Doiceşti:
1. Biserica (vedere spre sud).
2. Ruinile împrejmuirii Curţii.
3. Biserica (vedere spre nord).
4. Ruinile caselor domneşti, cu pivniţa.
5. Ruinile împrejmuirii Curţii.
6. Chenarul uşii şi pisania bisericii.
7. Uşile împărăteşti din biserică.
8. Sfeşnic domnesc din biserică.
9. Fereastră de ventilaţie dela biserică.

10. Releveuri de picturi, decoraţiuni şi sculpturi dela Hurezi (tabla 1).

11-12. Diplomă militară romană: faţa exterioară a plăcii groase.
13-14. Diplomă militară romană: faţa interioară a plăcii subţiri.
15. Bronz reprezentând un soldat pretorian.

16. Pisania paraclisului dela Comana.
17. Epitaful lui Radu-Şerban şi Nicolae-Vodă Pătraşcu dela Comana.
18. Ruinile paraclisului dela Comana.

Frescuri dela Hurezi:
19. Boltă în pronaosul bisericii.
20. Bolţi şi arcuri în pronaosul bisericii.
21. Pantocratorul.
22. Inscripţie zugrăvită în biserică.
23. Naşterea Maicii Domnului (paraclis).
24-25. Picturi pe peretele nordic (paraclis).
26. Patriarhul Neftalam.

27. Clopotniţa dela Sf. Ion-Piatra.
28. Clopotniţa dela Păpăuţi.
29. Planul acestei clopotniţe.

30. Releveuri de picturi, decoraţiuni şi sculpturi dela Hurezi (tabla 2).

Mănăstirea Hurezi (desemnuri):
31. Chiliile dela miazăzi cu clopotniţa.
32. Chiliile dela miazănoapte.
33. Chiliile dela apus cu paraclisul.

34. Gr. Tocilescu (portret).

CURȚILE DOMNEȘTI BRÂNCOVENEȘTI

I. DOICEȘTI.

Asupra curților domnești — pe cari avem să le înțelegem în acelaș fel cum țăranul de astăzi înțelege *curtea* sau *conacul* moșiei, adecă casa, atenanțele, biserica și curtea propriu zisă — atențiunea arheologilor noștri, îndreptată mai mult asupra monumentelor religioase, nu fu de loc atrasă. Nu este de mirare dar, că în Inventariul monumentelor istorice, publicat de Ministerul instrucțiunii publice [1]), nici una din curțile ce formează obiectul acestui studiu nu este înscrisă ca atare, fiind lăsate în voia soartei și a barbariei omenești ce le distruge zi cu zi. Domnului Profesor N. Iorga îi revin meritele de a le fi făcut, în parte, cunoscute și de a atrage atențiunea asupra lor [2]).

Cele ce urmează vor întregi cunoașterea lor și vor aduce, credem, pe lângă declararea ca monumente istorice și o atențiune mai binevoitoare față de vitrega soartă sub care ele lâncezesc de atâtea veacuri de uitare.

*

Epoca lui Constantin Vodă-Brâncoveanu fu o epocă de înflorire în toate manifestările vieții sociale. Pregătită de mâna de fier a energicului Șerban-Vodă Cantacuzino, sub vocea tunătoare și impozanta înfățișare a căruia se încovoiară toate partidele de boeri ce sfâșiau țara, prin certele lor, dela moartea lui Matei-Vodă Basarab, — ea asigură, prin tactul, abilitatea și diplomația mlădiosului Domn Constantin Brâncoveanu, desvoltarea unei așa bune stări, cum rare ori se mai văzuse în Țara-Românească.

Sub noua stare de lucruri, artele, mai ales, în plină epocă de înflorire sub Șerban Cantacuzino, fac un pas mai departe și ajung o culme la care nu se mai ridicaseră de pe timpul lui Neagoe-Vodă Basarab. Buna stare și stabilitatea, condițiunile de căpetenie pentru desvoltarea unei vieți mai rafinate, mai fine, trezesc un gust pentru lux și împodobire, cum nu se mai simțise de multă vreme. Arhitectura, sculptura, pictura, orfevrăria, mobilierul, îmbrăcămintea ating o perfecțiune pe care nu o avuseseră până aci, primesc elemente noi cari le dă o caracteristică, un fel de înfățișare deosebit, un *stil nou* : — este stilul brâncovenesc.

In architectură mai ales se fac inovații mari, dacă nu în felul și procedeele de construcțiune, cel puțin în ornamentică. Pe lângă acestea, nu se mai execută frumosul numai cu intențiunea de a-l pune în serviciul Dumnezeirii, cum se făcuse în

veacurile de până aci. Nu se fac numai biserici, ci și case frumoase, înconjurate de bogate curți, în cari avea să se desfășoare toată noua, bogata și luxoasa viață de curte. Căci odată cu urcarea lui Constantin-Vodă Brâncoveanu pe tronul Țării-Românești și înlocuirea vestmintelor ostășești, cu cari obicinuia să umble un Matei Basarab, prin dulămi de canavăț și atlaz, prin căltuni cu mărgăritare și zmaragduri și alte vestminte de mare preț ce le întâlnim în epoca lui, — o viața nouă începe la *Curtea* Domnului român, ca și la aceia a contimporanului său Ludovic al XIV-lea.

Această viață nouă, pregătitoare a statului și societății moderne, nu se mai poate desfășura în camerile învechite și incomode ale vechilor case domnești din Târgoviște sau București, cu toate reparațiile și transformările ce li se fac. Voevodul și curtenii se simt înăbușiți sub bolțile cămăruțelor mici, de abia luminate de ferestrele prin care trece puțină lumină peste înaltele ziduri cu turnuri de pază ce înconjoară vechile curți domnești. Este și la noi vremea când se aruncă haina feodală a timpurilor de până aci, pentru a se imbrăca în haina timpurilor moderne. Se simte acum nevoia de camere mari, spațioase, în cari ochiul să se delecteze la frumusețea ștucurilor albe ce îmbracă pereții saloanelor sau la ornamentica balustradelor ce țărmuresc somptoasele scări. Se simte nevoe de pridvoare largi și de foișoare, de pe înălțimele cărora se deschid perspective asupra curților mari, îmbrăcate în frumusețea grădinilor, sau asupra luciului apelor heleșteelor, ce se întind la picioarele lor. Se simte nevoe de mult aer și de multă lumină. Totul așa dară arată o viață nouă.

1. Biserica Curții din Doicești.
— Vedere asupra laturei de sud (contraforții adaugi ulterior) —

Chiar cuvântul de *casă domnească*, cum se numiau până atunci locuințele Voevozilor, se schimbă acuma în acela de *palat*, cum își numia Constandin Brâncoveanul splendida sa locuință ce și-o ridicase la Mogoșoaia.

Este *palázzo* al nobilului italian, cu aceiaș bogăție de podoabe, în acelaș stil *baroque*, pe care îl ridică prin mijlocirea sau sub influența secretarilor săi italieni, cari animează într'un mod așa de vioi so-

2. Ruinile împrejmuirii Curții din Doicești.
— Vedere exterioară a laturii sudice. —

cietatea dela curtea Voevodului nostru.

Nevoia de locuință de petrecere, odihnă și recreare, unde să se poată lăsa la o parte din greoaia etichetă a curții, aduce după sine, deci, ridicarea palatelor de țară, pe lângă acelea ale capitalei.

Dar mai este încă o nevoie ce îndeamnă la ridicări de curți, în afară de ale capitalei :

Nevoia de azil, în vremuri de grea cumpănă, peste munți, în hotarele chesarocrăiescului vecin, unde să-și poată mânca pâinea în liniște Voevodul și familia sa, atunci când *amestecăturile* din țară sau dușmăniile procleților Turci l-ar sili să apuce poteca pribegiei peste munți, — *dincolo*. În țară curat românească, *Țara Oltului*, sub paza munților ce o înconjoară de jur împrejur și în mijlocul mândrilor *ficiori* de aci, sub adumbrirea aripelor vulturului împărătesc, se putea trăi foarte bine.

Sub aceste impulzii se ridică curțile domnești cari fac obiectul studiului de față.

*

Pe lângă interesul ce-l desteaptă prin ele însăși, curțile brâncovenești mai sunt interesante și din alt punct de vedere. Toate celelalte curți domnești, în general, zac sub maldăre de ruine. Greutățile ce se ivesc pentru cel ce voește a descurca liniile generale, sub cari ele se înfățișau,

nu pot fi înlăturate, decât studiind curțile brâncovenești, cari, în starea în care se mai găsesc, pot da încă bune lămuriri și asupra felului cum se prezinta o *vechie* curte domnească. Ca o completare s-ar putea urmări apoi curțile domnești din modernul veac al XIX-lea și s'ar putea dobândi cu modul acesta caracteristicile architecturii profane, în *stil românesc,* — lucru foarte folositor, acum, când în toate construcțiunile se urmărește realizarea lui.

al tutulor clădirilor strămoșilor săi, o repară cu prilejul restaurării mănăstirii Brâncoveni, ridicată tot de Matei-Vodă, jos, în poalele dealului pe care îl domină curtea domnească. Această vechie curte o rosti pentru fiul său de al treilea, Răducanu, căci pentru cei dintâi doi fii avea să ridice noi curți.

În 1698 Octomvrie 27, isprăvi de gătit frumoasele *case domnești* din satul Potlogii-Dâmbovița, unde, mai înainte vreme,

3. Biserica Curții din Doicești.
— Vedere asupra laturei de nord (contraforții adauși ulterior) —

Cea mai vechie curte brâncovenească este cea din Brâncoveni-Romanați, locul de origină al strămoșilor lui Constantin-Vodă Brâncoveanu. Aci, pe un platou de o mare însemnătate strategică, în apropierea Oltului și a căii lui Traian, își ridicase Matei-Vodă Basarab curtea sa de țară, în preajma bisericii ce-i servia de paraclis, pe care o isprăvise de zidit în 1634. Constandin Brâncoveanu, înnoitorul pios

fuseseră, desigur, niște case modeste, zidite lângă o biserică mare, pe care Brâncoveanu o ridicase cu 14 ani înainte, pe când era numai boer. Cu casele domnești de la Potlogi, astăzi aflate în mare ruină, se face cel mai însemnat pas în desvoltarea architecturii profane. Ele fură gătite pentru acela care-i purta numele și avea să-i fie moștenitor la cârma țării, fiul său mai mare, Constantin-Beizadea.

In 1702 Septemvrie 20, Brâncoveanu puse pisanie de isprăvitul lucrului deasupra *„frumosului locaș“, „palatul“* dela Mogoșoaia, cum îl denumi, cu drept cuvânt, Domnul, peste măsură de încântat de frumusețea lucrării. Ridicat în proporții și într'un stil cu totul deosebit de cel dela Potlogi, care încă se resimte de influența vechilor curți domnești, cel puțin în ceeace privește distribuirea corpurilor clădirii, — el avea să fie moștenirea ohabnică a celui de al doilea al său domnesc fiu, Ștefan-Beizadea. Dărâmat în partea sa superioară, a suferit o largă prefacere, fără însă a i se altera liniile fundamentale, sub Vodă Bibescu, care dori, fără noroc, să-și așeze și să continue, aci, strălucirea domnească a lui Vodă Brâncoveanul. Acoperișul de ardezie pus atunci îl apără puțin, până azi, de intemperiile atmosferice.

Curtea domnească din Sâmbăta-de-sus, Comitatul Făgărașului, zidită în acelaș stil cași cea dela Mogoșoaia, fu dărâmată pe la finele veacului al XVIII-lea de guvernatorul Ardealului, din motive de siguranță a granițelor. Nu se mai păstrează astăzi decât o frumoasă poartă, ca un arc de triumf, împodobită cu superbe coloane corintiane, *angajate,* — singura rămășiță a bogatei curți de odinioară, ce avea să fie locașul de refugiu al acelora, pe cari nenorocirea cea mai grozavă din câte izbiră o familie domnească, îi făcu să și-l aibă în fundul apelor adânci ale Bosforului.

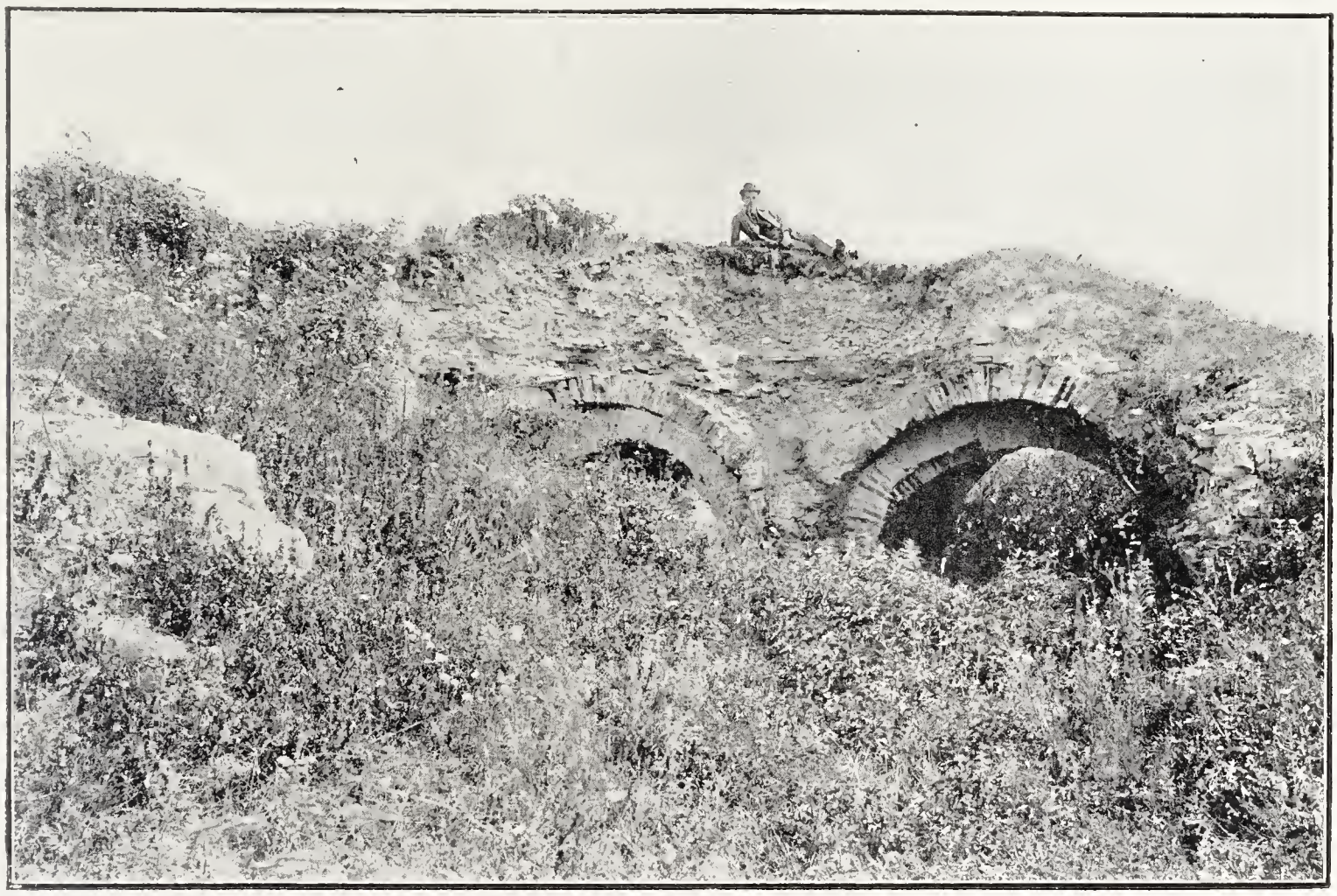

4. Rainile caselor domnești, cu pivnița, zidite în exterioral Curții din Doicești.

Curtea din Sâmbăta-de-jos nu are nimic brâncovenesc: ea fu un zălog al unui ungur către Constandin Brâncoveanu pentru niște bani pe care acesta îi împrumutase.

Curțile din Brașov și mahalaua Schiailor sunt complet transformate astăzi.

Curtea din Doicești este cea mai nouă. Cu ea dar vom începe cercetarea tuturor celorlalte curți domnești brâncovenești.

I

Curtea Brâncovenească din Doicești.

Așezată în comuna Doicești, ascunsă în pădurile, tufișurile și mărăcinișurile de cătină ce acoperiau, odată, în întregime malul stâng al Ialomiței, — o desparte numai 7 kilometri de curtea domnească a Târgoviștei, fiind așezată la nordul acesteia, lângă poalele acelorași dealuri ce trec și pe lângă aceasta, cari brăzdează județul Dâmbovița dela nord la sud.

Până acum cât-va timp [3]) nu se știa nimic asupra bisericii, nici asupra ruinilor ce se ridică falnice, până astăzi, în marginea satului, dinspre apă. Și nici astăzi nu se poate ști mult lucru, din pricina lipsei de material documentar. Această lipsă de știri căută să o suplinească diletantismul filologic ce stăpânia acum câteva decenii cercetările istorice și, după cum prin rețeta filologică se risipiră multe taine (Teleorman = Terra romana etc.), tot astfel și taina originii zidurilor dela Doicești fu repede deslegată: Doicești trebuiau să derive dela cuvântul *doică*. Și atunci legenda se făuri repede prin mijlocul cărților de școală:

«Aci se zice că familia domnească tri-
«mitea doicele cu copii, în timpuri grele,
«când erau invaziuni prin țară, spre a fi
«mai în siguranță, de unde se crede că
«chiar comuna își trage numele de Doi-
«cești (dela Doică)» [4]).

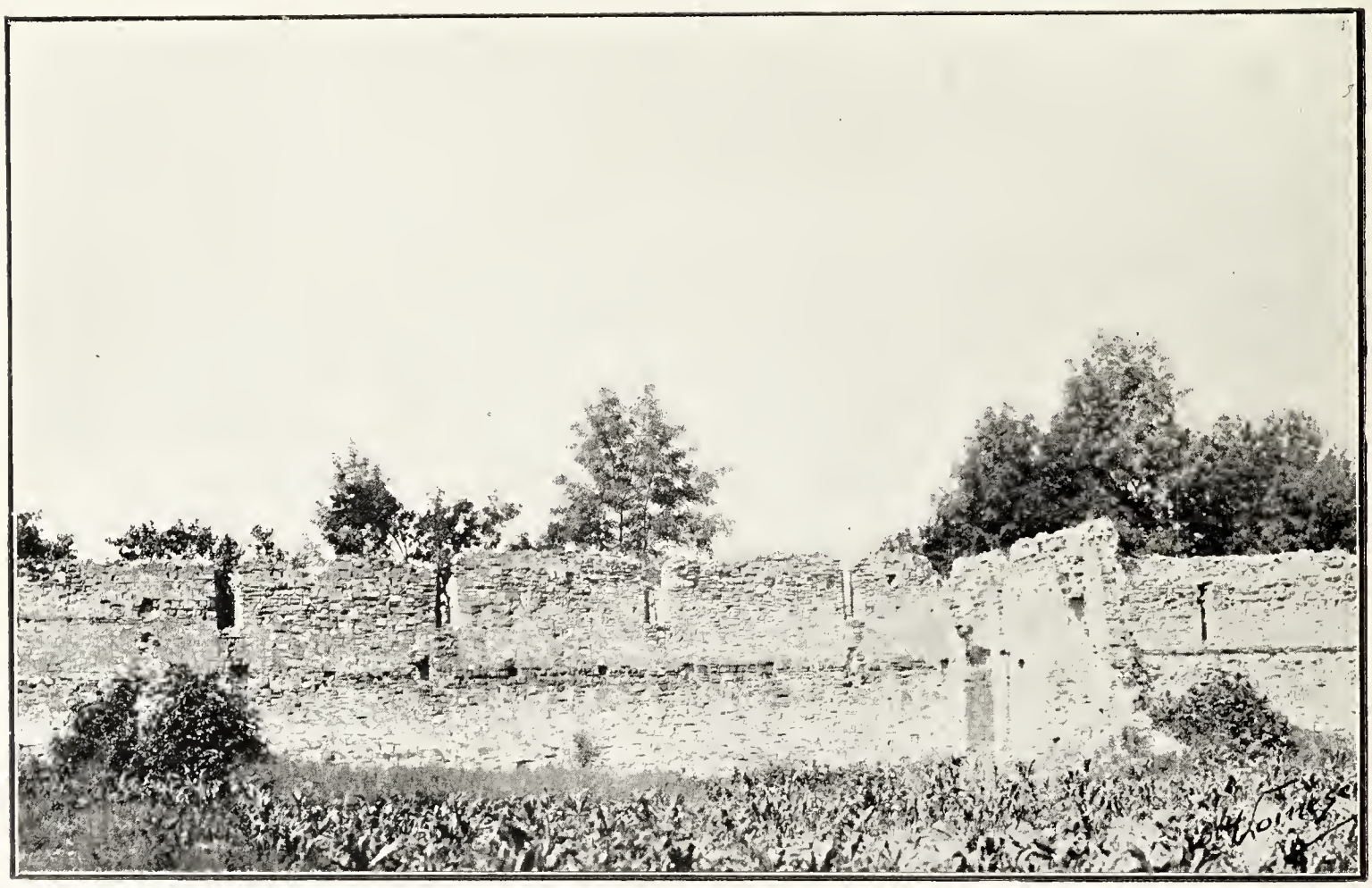

5. Ruinile împrejmuirii Curții din Doicești.
— Vedere interioară a laturei vestice —

De fapt nici un Domn până la Brâncoveanu nu pusese picior aci, iar stăpânitorii satului vor fi fost probabil boerii Doicești [5]), o ramură din tulpina mai veche a boerilor din Săteni. Căci cei ce stăpâniră mai înainte moșia fură *boerii de Săteni*, așa numiți în înțelesul de *boeri de țară*, spre a se deosebi de *boerii curteni*, cari locuiau de pe la începutul sec. al XV-lea pe lângă Curtea târgovișteană a Domnului, după ce se mută capitala țării dela

Argeș aci. Atunci, de sigur, se făcu înpărțirea locurilor din jurul orașului, de către boerii nou veniți printre moșnenii băștinași.

Niște certe de hotare [6]), pela începutul veacului al XVII-lea, între boerii de Săteni și vecinii lor de miază-noapte, moșnenii brănești, pentru un sat Vulcana, aflat între Doicești și Brănești, ne îndreptățesc a crede că până în hotarele Brăneștilor, deci și peste vecinașii Doicești, se întindea stăpânirea boerilor din cătunașul de azi Sătenii, așezat în josul Doiceștilor.

Prigonirea nu se terminase nici pe vremea lui Vodă Matei Basarab, când, după cum glăsuește hrisovul de dreptate ce Matei-Vodă îl dete la mâna moșnenilor Brănișteni, — se plângeau moșnenii că *boerii de Săteni*, Cârstea Logofătul, cu nepoții săi Vintilă, Nică și Gligorie:

«ОНИ ЄСТЬ БЫЛИ ПРИТЄЗИЖАЛЬ ОТЧИНЖ БРЫ-
«ЄЩИЛОР ОТЬ ЄЄЛО ИХЬ ВЬЛАЖНЯ И ПОПИРАЮТЬ
«ХОТАРЬЛЄ ВЬ ЄИЛОСТЬ И ВЬ МОЖНИЯ ИХЬ БЕЗ
«ПРАВОСТЮ И БЕЗ НИ ЄДНЯ ТРЬБЖ ДО НЬНИЬ ВЬ
«ДНИ ГЄДЕМИ». (= Aceia au știrbit moșia Brăneștilor dela satul lor Vulcana și calcă hotarele, în nelegalitatea și bunul lor plac, fără dreptate și fără nici-o socoteală până acum în zilele Domniei mele) [7]).

Dela acești boeri Săteni [8]) a rămas biserica de astăzi, destul de vechie, pentru ca sub o piatră de mormânt, pusă în 1669 [9]), să se strângă oasele a cinci preoți ce deserviseră biserica până atunci [10]).

Când și cum Doiceștii au trecut în stăpânirea boerilor Doicești nu se știe; se știe [11]) însă, că la 1668 ea se afla în posesiunea lui Ioan și Ienache, fii lui Negoiță Spătarul Văcărescu, proprietari la moșia vecină de peste Ialomița: Șotânga. Mai apoi, pe la sfârșitul veacului, o stăpânia Pătrașcu Sluger Bălăceanu [12]), dela care, prin intermediul lui Cornea Brăiloiu vel Ban, o cumpără, mai mult cu sila [13]), în 1702 Mai, Constantin-Vodă Brâncoveanul.

Se pare că încă de mai înainte Brân-

6. Chenarul ușii și pisania bisericii din Doicești.
— Lectura la pp. 108-9 —

coveanul cumpărase un petec de vie, unde ridicase o frumoasă pivniță, pe fața dealului Sătenii.

Cumpărând noua moșie Domnitorul, Vodă Brâncoveanul, avea de gând să-și facă nu numai locașul de petrecere, aci în regiunea viilor târgoviștene, — cari nu puteau rivaliza în nici un fel cu străvechile vii dela Pitești — nu numai locuința celui mai mic dintre fii săi, Matei, dar și locul de retragere, cetatea ascunsă în apropiată vecinătate de capitală, căci numai așa se pot înțelege marile ziduri de peste șase metri înălțime, străbătute de meterezuri, — cu cari, ca nicăeri la altă curte, Constandin-Vodă proectase înconjurarea curții sale din Doicești.

Gândul de ași stabili aci o curte îi veni lui Brâncoveanu în toamna anului 1704, când, ne spune cronicarul său, «. . . . . neputând să «meargă, precum era «obișnuit într'alți timpi «— din cauza supărărilor — pentru o pre«umblare la culesul vii«lor într'altă parte, a fă«cut culesul pe la Săteni «și pe la Doicești» [14]).

Dar rumorile, de sigur, ce le provocă la Turci zidirea atâtor clădiri, îl făcu să renunțe la planurile sale, mulțumindu-se deocamdată numai cu ridicarea bisericii și repararea vechilor case. Cronicarul spune:

«Tot într'acest an (al XVIII-lea al Dom«niei [1706]), cumpărând Măria-Sa Vodă «Doicești dela Bălăcianu, fiind aproape «de Târgoviște, ca să aibă unde se pre«umbla câte odată, și fiind acolo niște «case vechi, surpate și nesăbuite, Măria-Sa, «luând moșia numai decât au strămutat «și casele de cum era și le-au prefăcut, «puindu-le în orânduiala ce să văd. Și le-au «îngrijit foarte frumos, «făcând și biserică de «piatră și helesteu și «vii și de toate, precum «să văd acum înfrumu«sețate — și le-au dă«ruit fiului Mării-Sale «celui mai mic, lui Ma«teiaș» [15]).

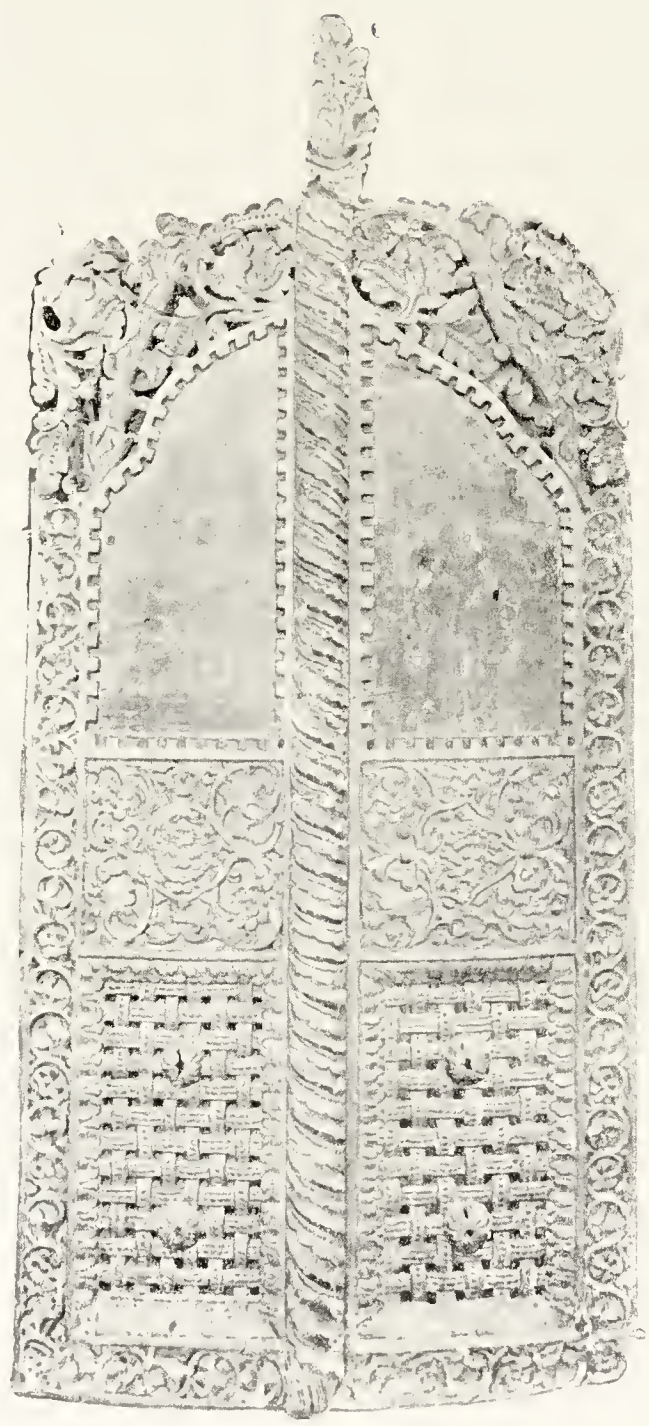

7. Ușile împărătești dela biserica din Doicești.

Zidirea curții, care, în intențiunea lui Brâncoveanu, avea să fie ridicată în aceiaș strălucire ca și aceia a Mogoșoaei — judecând după frumusețea sculpturilor de la biserică și după coloanele de piatră ce zac până astăzi încă nelucrate — începu în 1706[16]), după cum în afară de mărturia cronicarului [17]) ce înregistrează cu multă minuțiositate toate evenimentele domniei lui Brâncoveanu, mărturisește și pisania [18]) bisericii ce avea să serve de paraclis noului lăcaș:

† AĆASTÎ SF(Ì)NTÎ ȘI DUMNEZEȘCÎ BISEARICÎ, A CÎRIE HRAM NAȘTEREA PREA CURATEI FEĆOAREI ȘI STÎPÎNII NOASTRE DE DUMNEZEU NÎSCÎTOAREI MARIEI ȘÎ PRÎZNUEȘTE, DĒN TEMELIE ZIDITÎ, RÎDICATÎ ȘI ÎNFRUMOSIȚATÎ IASTE DE LUMINATUL SÎ ÎNÎLȚATUL IŌ COSTANDINŪ BASARABŪ VOEVODŪ, DOM-

NULŬ ȘI OBLADUITORIUL Ț(Ă)RÎI RUMÎNEȘTI, AICI ÎNTRACESTŬ LOCŬ OUNDE ALTÎ DATÎ N'AU FOSTŬ. ÎN SLAVA LUI DUMNEZEU ȘI VEAČNICA SA POMENIRE SÎVÎRȘIND-O LA ANUL DE LA ZIDIRE(A) LUMII 7215 ȘI AL OPTSPRÎZEACELEA AN AL DOMNII SALE. мѣ҃ц (= LUNA) SEPT. 20.

Biserica, care, în afară de un element *nou,* pridvorul, nu se remarcă prin nimic față de celelalte biserici ale curților brâncovenești — în comparație cu cari, fiind lipsită de ocnițe, pare și mai sărăcăcioasă ca aspect, în ceeace privește ornamentica exterioară, se ridică în afara curții propriu zise, pe latura de apus. Ea prezintă tipul bisericii mici, așa cum l-a fixat sfârșitul secolului al XVIII-lea: un plan dreptunghiular (19,86 m. × 6,12 m.) cuprinde încăperile *naosului* și *pronaosului,* despărțite una de alta printr'un zid cu ușe, — cum și pe aceia a altarului, care termină latura despre răsărit cu o absidă semicirculară în interior, pentagonală în exterior.

Pridvorul cu colonadă, lung de 3.18 m., termină, de altă parte, latura de apus, înfrumusețând intrarea. Un turn pentagonal, în stânga pronaosului, ce adăpostește scara în helice ce urcă la clopotniță, înviorează monotonia liniilor dreptunghiulare. Pe ziduri, groase de 0,85 m., sunt dispuse cele două mari *calote* sferice ce acopăr naosul și pronaosul, prin ajutorul *pendentivilor* și a celor trei mari arcade nord-sud; dacă ele ar fi puse în evidență și în exterior prin mijlocirea acoperișului am avea cea mai curată biserică bizantină cu *cupole.* Bolta altarului, ca și cele două mici calote ale pridvorului, neutralizează împingerile greutății marilor calote în sensul axei clădirii.

8. Sfeșnic domnesc dela biserica din Doicești.

Ca ornamentică, pe lângă ciubucul *(torul)* gros ce o încinge la mijloc printre două rânduri de cărămizi în zimțuri, pe lângă *cornișa* în *trepte,* așa de bine pusă în relief prin frumusețea zugrăvelii cu motive din ornamentația țesăturilor noastre naționale, pe lângă friza de zugrăveli ce o încinge în întregime, cât și pe marginele arcadelor, — un farmec deosebit il are pridvorul, *slomnul,* ridicat în *stil brâncovenesc* [19]), ca la nici una din celelalte curți, cum și felul de tăetură al pietrelor ornamentale.

Pridvorul, format din patru stâlpi în față și doi laterali cu două capitele *angajate,* pe cari se sprijină cele opt arcade *trilobate,* legate între ele prin grinzi dreptunghiulare, — marchează o etapă in evoluția pridvoarelor bisericești cu colonadă *de piatră.* El, prin coloanele sale, reprezintă punctul de trecere dela *simplele* coloane de piatră, de abia tăiată, întrebuințate pentru prima

oară [20]) de Vodă Șerban Cantacuzino în m-rea Cotrocenii — și între splendidele coloane *corintiane,* pe care le va întrebuința, în pridvoarele și foișoarele palatelor sale, Constandin Vodă-Brâncoveanul.

Aceste coloane, lungi de 2,15 m., având un trunchiu cu treisprezece *canelure* slab pronunțate, dispuse în torsadă, se termină la partea superioară printr'un *capitel* format dintr'o *echină* evasată, mulurată cu foi de *palmete*, la capătul căreia se află *abaca* dreptunghiulară, care repartizează greutatea capetelor arcadelor ce repauzează asupra ei ; iar la partea inferioară, prin mijlocirea unui inel de palmete, se repauzează pe o *bază* lucrată în acelaș fel ca și *capitelul*, însă răsturnat.

Și restul sculpturilor ornamentale, fie în piatra tocului ușei, unde *rinceau*-urile ce o decorează nu sunt întrecute de acelea ale Hurezului și mai ales ale Brâncovenilor, decât prin faptul că acolo sunt *ajurate*, — fie în ventilațiile naosului, fie în lemnul sfeșnicelor și ușilor împărătești, sau în al stranelor domnești (astăzi dispărute), fie în restul mobilierului:—toate, prin modul lor de a fi lucrate și prin asemănările ce le au cu restul productelor artistice ale epocei lui Brâncoveanu, caracterizează *noul stil brâncovenesc,* care nu se mai întâlnește la nici una din epocele anteriore.

Din picturile foarte afumate ce încep dela scenele raiului și ale iadului, de pe pereții de afară și până la medalioanele apostolilor și proorocilor de pe tâmpla de zid, se deslușesc mai bine, ca sub un zăbralnic de doliu — în dreapta și în stânga unei mâni uriașe pictată deasupra ușei de de intrare cu inscripția: Д(Ѹ)ША ПР(А)ВЕДНЫХ ВЪ РЖЦѢ Б(О)ЖІИ (sufletele drepților în mâna lui Dumnezeu) — toate chipurile ctitorilor [21]) și domneștilor lor rude, începând de la Matei-Basarab, strămoșul, până la micul *Mateiaș,* copilul, pentru fericirea căruia se proectase ridicarea a tot ceeace se vede la Doicești.

Curtea propriu zisă se ridică la dreapta bisericii. În mijlocul zidurilor, formând un dreptunghiu neregulat (aprox. 140 m. × 115 m.), se ridica odată modesta casă de țară (14,60m.×8,10m.) cu pivniță dedesupt, camere deasupra ce răspundeau, în latura cea lungă de nord, într'un foișor (6,20×m. 8,10 m.). Din ele nu au mai rămas nimic. O parte din zidurile de apus și cele de miazăzi ale împrejmuirii, sunt singurile ziduri cari, odinioară dublate cu camere de serviciu, întărite cu *dosseret*-i și prevăzute cu metereze, ne dau idea de ceiace voise să facă Brâncoveanu la Doicești; căci restul împrejmuirii, făcut din bolovani și cărămizi, data încă din timpul boerilor Bălăceni. Altă pereche de case mai mari (20 m. × 18 m.), lângă latura nordică a bisericii și în afară de zidurile curții, trebue să fie posterioară și probabil că la ea se raportă pisania ce am găsit-o în curtea unui fost arendaș al moșiei:

† МАѢ БА КОМ · МАІІ ГІ ,ЗСМЄ.

(Adecă: Manolache Brâncoveanu, Mare-Comis, Mai 13, 1737). Desigur strănepotul [22]) nefericitului Brâncoveanu, edificatorul sau reparatorul acareturilor moștenite.

Acestea au rămas din curtea dela Doicești, care pe la mijlocul sec. al XVIII-lea mai exista încă cu casele, morile și helesteul [23]), — unde, odinioară, la culesul viilor, sunau văile de sânețele pușcașilor, scripcile lăutarilor și veselia curtenilor. Pulvis et umbra!

VIRG. DRĂGHICEANU.

NOTE

[1]) Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice, *Inventariul monumentelor publice și istorice din România*, București 1903.

[2]) N. Iorga, *Un palat al lui Brâncoveanu* (Potlogii), în Floarea Darurilor, I, pp. 39—50, și 112—16. *La M-rea Brâncovenilor*, ibid., pp. 171—75. *Casa de țară a Brâncoveanului* (Mogoșoaia), în Convorbiri literare, an XXXIX, pp. 7—31.

Trebue să mulțumim D-lui Prof. D. Onciul pentru speciala atențiune ce ni-a atras asupra Palatului din Mogoșoaia.

[3]) Șt. D. Grecianu, *Viața lui Constantin-Vodă Brăncoveanul* de Radu vel-Logofăt Grecianu, București 1906.

Virgiliu Drăghiceanu, *Călăuza monumentelor istorice din județul Dâmbovița*, Târgoviște 1907, pp. 28—9.

[4]) D. P. Condurățianu, *Dicționar geografic al județului Dâmbovița*, București 1890.

[5]) Asupra lor: *Condica M-rii Slobozia lui Ienache*, f. 352. Archiva Statului.

[6]) *Mitropolia București*, pachet 50. Archiva Statului. Actele relative la Săteni.

[7]) *Inedit*, în colecțiunea noastră, din 1642 Mai 26.

[8]) Asupra lor vezi și N. Iorga, *Studii și Documente*, pp. 226—227.

[9]) Idem, *Inscripții din Bisericile României*, București 1908, II, p. 98.

[10]) Iată pisania zugrăvită la ușa de intrare, foarte deteriorată: «Ale tale dintru ale tale, Ție aducând «de toate și pentru toate. Acastî sf(î)ntî și dumne«[zeia]scî biserică din temelie [ias]te zidită de boerii «dă Săteani . . . . . boer Tînasie tvornicul . . care «au dres biserica, fiind stînd pustie multî vreme, a și «tîrnosit (cf. Monsieur de B[auer], *Mémoires histori«ques*, Francfort et Leipzic 1778, p. 759 : Sateni «habitation *déserte* avec une eglise de pierre). Iar «mai preurmă lum[inatul] . . . Matei Cazote vtori «vistier cu a sa chielt[uială] a învelit biserica și au «zugrăvit-o precum să vede spre a dumnealor veci«nică pomenire, Iuliu 3 дни (= zile), 7310 (= 1802) «Iustin ermonach zug[raf]».

[11]) *Viața lui Constantin Vodă-Brâncoveanul*, ed. Șt. Greceanul, Note și anexe, p. 317.

[12]) *Ibid.*, Note și anexe, p. 270.

[13]) *Ibid.*

[14]) *Ibid.*, p. 139.

[15]) *Ibid.*, p. 164.

[16]) Anul inscripției de pe clopot, publicat în Iorga, *Inscripții, II*, p. 361, ca fiind 7214, trebue corectat în 7215.

[17]) *Viața lui Constantin Vodă-Brâncoveanu*, ed. Șt. D. Grecianu, p. 164.

[18]) Cf. Iorga *Inscripții* II, p. 98.

[19]) Virg. Drăghiceanu, *Pridvoarele bisericelor muntene*, în Conv. Literare, XLII, pp. 391—394.

[20]) Dela Neagoe-Vodă Basarab nu se mai cunoaștea întrebuințarea coloanei de piatră.

[21]) N. Iorga, *Inscripții*, II, p. 99.

[22]) N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor* de Banul Mihai Cantacuzino, București 1902, pp. 410—11.

[23]) Bauer, *Mémoires*, loc citat.

P. S. Din cronica bisericii, pe lângă cele știute (Iorga, *Inscripții* II, 362), se mai cunoaște și numele celui dintâi preot îngropat în pronaos, la baza turnului ce urcă la Clopotnița, unde citim: «Rîposat-a pîrintele popa Radu, Iunie 11, leat 7227 (= 1719)».

V. D.

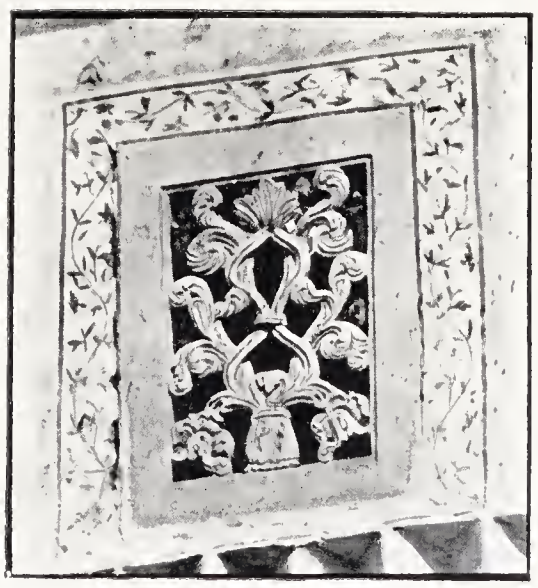

9. Fereastră de ventilație la biserica din Doicești.
— Lucrată *ajour* în piatră. —

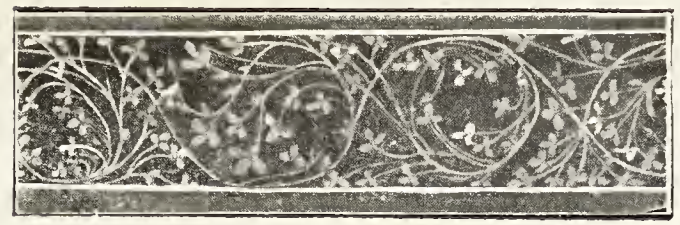

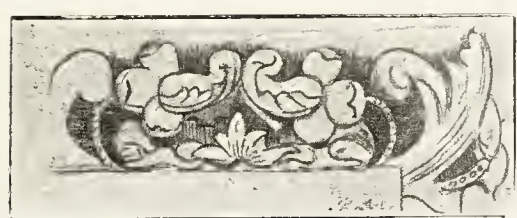

10. Releveari de pictari, decorațiuni și sculpturi dela Hurezi.
— Lucrate de A. Baltazar —

DIN TESAURUL ARHEOLOGIC AL DOBROGEI

I.

O NOUĂ DIPLOMĂ MILITARĂ ROMANĂ

Dobrogea, acest izvor nesecat de antichităţi, a dat din nou la iveală un monument epigrafic de cea mai mare importanţă. În satul Inan-Cişme (comuna Cogelac, judeţul Constanţa) învăţătorul M. Otavă a descoperit de curând o diplomă militară, dată de împăratul Alexandru Sever unui soldat din garda pretoriană. Înţelegând că are aface cu un document istoric, d. Otavă a trimis diploma d-lui N. Iorga, profesor universitar, iar d-sa a avut bunăvoinţa să mi-o împrumute pentru câtva timp spre a o studia.

Până acum Dobrogea a mai furnizat două diplome militare: una dela împăratul Vespasian, găsită la Constanţa (vechiul Tomis) [1]), alta dela împăratul Nerva, descoperită în ruinele vechei Salsovia (lângă Mahmudia) [2]). În amândouă aceste localităţi au fost odinioară aşezări romane, aşa că veteranii cărora le-au aparţinut diplomele pot fi consideraţi cu drept cuvânt ca foşti colonişti romani în aceste locuri. La Inan-Cişme deasemenea avem indicii sigure că a fost o aşezare romană, căci atât terenul pe care se află satul — un platou înalt, traversat de valea Duingì — cât şi dealurile ce-l încunjoară de jur împrejur, ascund resturi numeroase de zidărie veche, printre cari se găsesc o mulţime de monede romane şi greceşti, aceste din urmă de ale oraşului Istros. De altfel localitatea cade în regiunea acestui oraş şi, după poziţia sa naturală, pare a fi avut destinaţia să asigure şi să înlesnească comunicaţia şi comerţul pe această vale.

Aşezări romane cu o destinaţie identică existau odinioară pe toate văile ce duc din centrul Dobrogei spre Mare, căci în timpurile vechi aceste văi serviau de căi de comunicaţie pentru locuitorii din centrul şi nordul ţinutului spre oraşele comerciale de pe ţărmul Mării. Urmele multor aşezări de acestea s'au păstrat până astăzi şi este caracteristic că toate se găsesc în puncte strategice. Astfel, dacă luăm văile Dobrogei dela răsărit spre apus, întâlnim pe valea numită Pârâul Teliţei urmele unei aşezări romane lângă satul Nalbant, unde, pe lângă ziduri şi olărie veche, se găsesc şi numeroase monede romane [3]); pe valea Taiţei, lângă satul Dautcea, sunt urmele altei aşezări romane, unde între altele s'au găsit chiar monede republicane; pe valea Slavei, la punctul numit «Cetatea Fetei», se recunosc foarte bine întăriturile unei cetăţi formidabile, dintre cari s'au scos inciden-

tal monede de ale împăraților Antonini și monede bizantine, iar mai la vale, urmele unui castru roman și ale unei așezări importante [4]); la împreunarea pâraielor Potur și Beidaut, lângă satul Hamamgia, se găsesc de asemenea resturi de zidărie și monede romane; în sfârșit pe valea Duvor face cândva săpături sistematice în punctele arătate, se vor găsì inscripțiuni, cari să ne destăinuiască numele lor.

*

Revenind la diploma militară dela Inan-Cișme, e demn de remarcat faptul că a

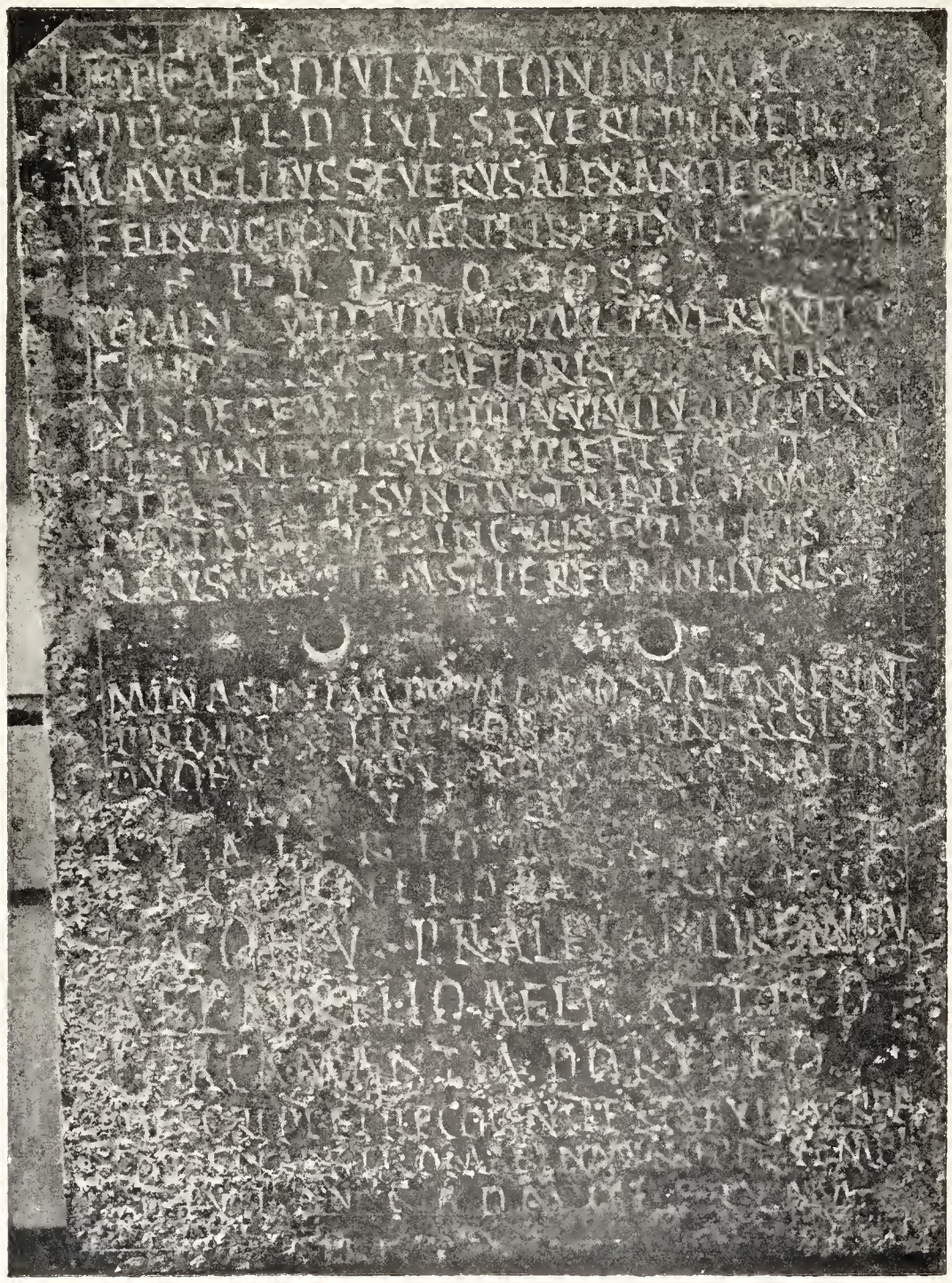

11. Textul diplomii.
Fața exterioară a plăcii groase (fotografie)

ingì sunt urmele pomenitei așezării romane dela Inan-Cișme.

Se înțelege că numele vechi ale acestor așezări nu le cunoaștem, căci în hărțile și geografii antici abia sunt menționate orașele și stațiunele militare principale din aceste părți; putem însă sperà că, dacă se fost găsită întreagă și foarte bine conservată. Are forma obișnuită a diplomelor militare și se compune din două plăci de aramă de mărimea $14 \times 10^1/_4$ cm., una mai groasă (2 mm.) și alta mai subțire ($^3/_4$ mm). Când au fost scoase din pământ plăcile erau legate între ele cu o sârmă de bronz,

care trecea prin cele două găuri ce sunt scobite la mijlocul fiecărei plăci. Fețele exterioare ale diplomei, din cauza contactului cu umezeala, erau acoperite cu un strat de patină verde, care s'a menținut în parte și după curățirea lor, dimpotrivă fețele interioare nu erau decât foarte puțin atinse de rugină.

Iată acum textul de pe fețele exterioare, adică cel cu litere capitale:

(Placa cea groasă)

IMP CAES DIVI-ANTONINI-MAGNI-
PII FIL·DIVI-SEVERI-PII-NEPOS
M·AVRELLIVS SEVERVS ALEXANDER PIVS
FELIX AVG PONT MAX TRIB-POT·XII-COS III

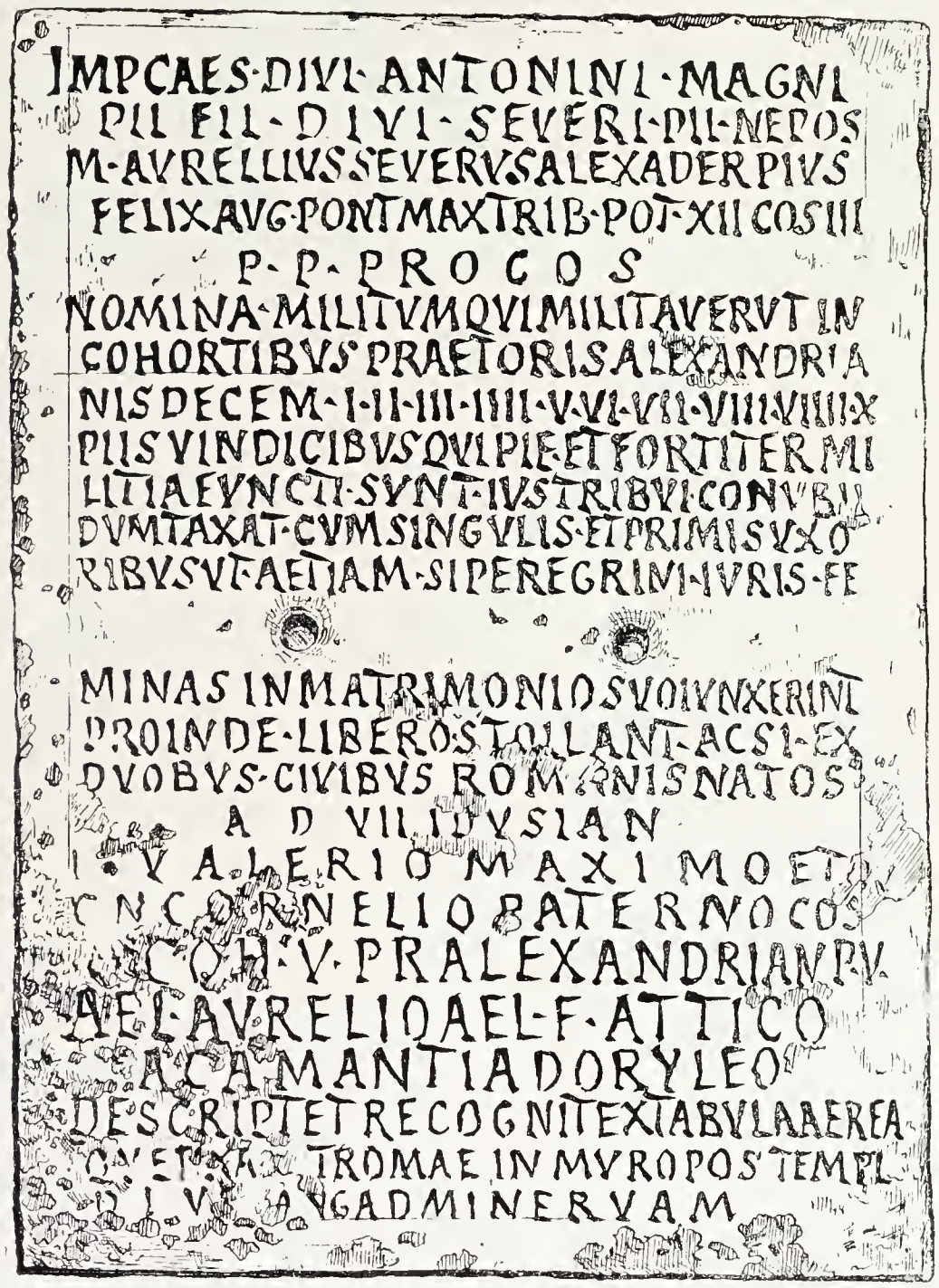

12. Textul diplomii.
— Fața exterioară a plăcii groase (facsimil, calchiat de d. Gr. Musculin) —

Textul diplomei este săpat cu două feluri de caractere: pe fețele exterioare cu litere capitale, pe cele interioare cu cursive. Textul cu litere cursive, care nu este altceva decât copia, întru câtva prescurtată, a celui cu litere capitale, este săpat în latul plăcilor.

5 P. P. PRO COS
NOMINA·MILITVM QVI MILITAVERVNT·IN
COHORTIBUS PRAETORIS ALEXANDRIA
NIS DECEM·I·II·III·IIII·V·VI·VII·VIII·VIIII·X
PIIS VINDICIBVS QVI PIE·ET FORTITER MI
10 LITIA FUNCTI·SVNT·IVS TRIBUI·CONVBII
DVMTAXAT·CVM SINGVLIS·ET PRIMIS VXO

RIBVS VT·AETIAM·SI PEREGRINI-IVRIS-FE
O O
MINAS IN MATRIMONIO SVO IVNXERINT
PROINDE·LIBEROS TOLLANT·AC SI-EX
15 DVOBVS-CIVIBVS ROMANIS NATOS
A D VII IDVS IAN
L-VALERIO MAXIMO ET
CN CORNELIO PATERNO COS

(Placa cea subțire)

. . AVRELI SABINIANI
. . AVRELI DIONYS
. . . . VIDI O PONTENTIS
. . VALERI VITALIANI
M AVRELI O AMANDI
CVLPI VALENTIS
TRIAVI MVCIANI

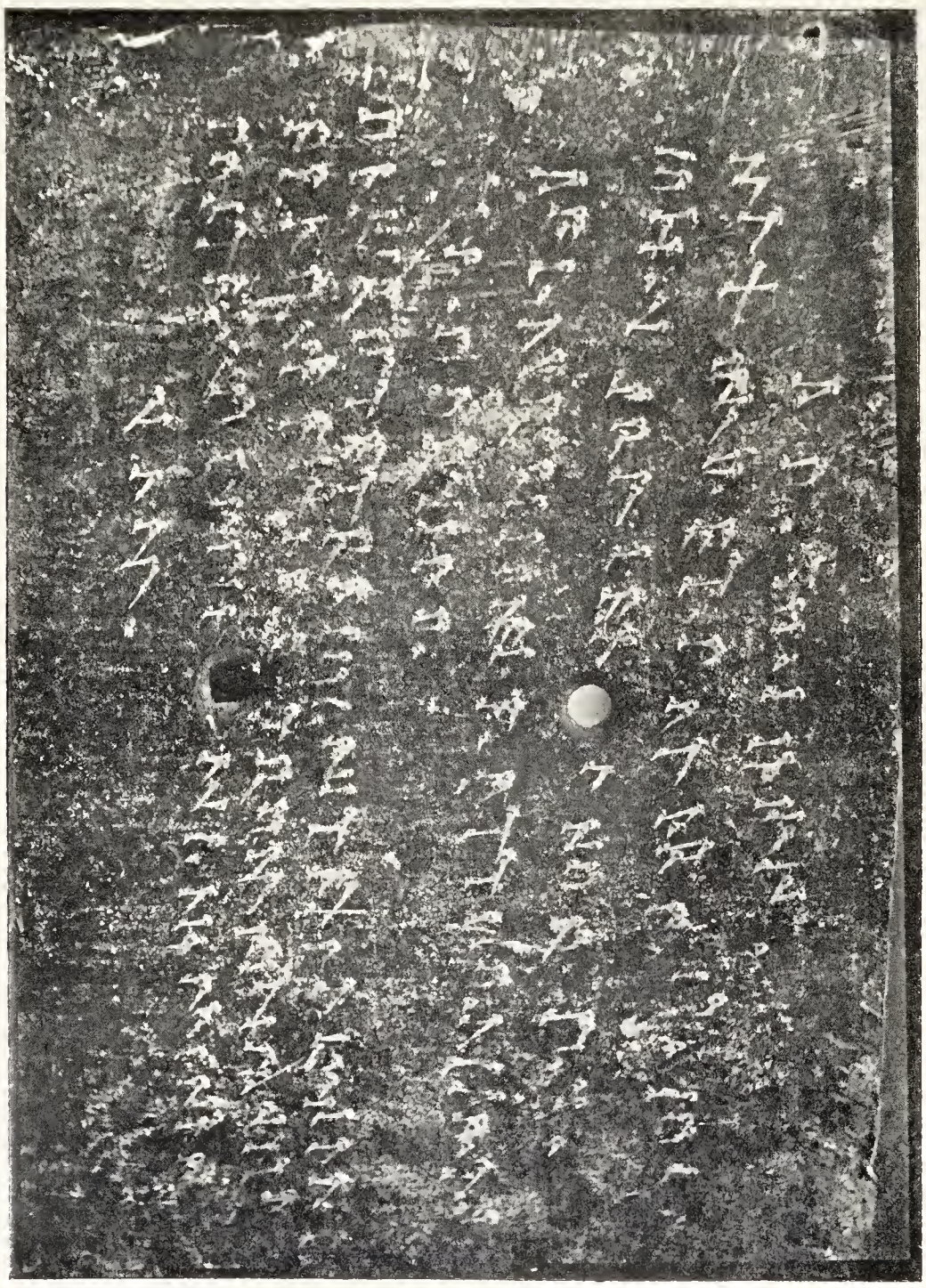

13. Textul diplomii.
— Fața interioară a plăcii subțiri (fotografie) —

COH V-PR ALEXANDRIAN P·V·
20 AEL-AVRELIO AEL-F-ATTICO
ACAMANTIA DORYLEO
DESCRIPT ET RECOGNIT EX TABVLA AEREA
QV . . FIXA EST ROMAE IN MVRO POSTEMPL
DIVI AVG AD MINERVAM

Lectura textului de pe placa cea groasă este următoarea:

Imp(erator) caes(ar) divi Antonini magni pii fil(ius), divi Severi pii nepos, M(arcus) Aurellius Severus Alexander pius, felix aug(ustus), pont(ifex) max(imus), trib(unicia)

pot(estate) XII, co(n)s(ul) III, p(ater) p(atriae), proco(n)s(ul).

Nomina militum qui militaverunt in cohortibus prætoris Alexandrianis decem: I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, piis, vidicibus, qui pie et fortiter militia functi sunt, ius tribui conubii, dumtaxat cum singulis et primis uxoribus, ut ætiam si peregrini iuris feminas in matrimonio suo iunxerint, proinde liberos tollant, ac si ex duobus civibus romanis natos.

A(nte) d(iem) VII Idus Ian(uarias) L(ucio) Valerio Maximo et Cn(eio) Cornelio Paterno co(n)s(ulibus).

Coh(ors) V pr(aetoria) Alexandrian(a) p(ia), v(index).

Ael(io) Aurelio, Ael(i) f(ilio), Attico Acamantia Doryleo.

Descript(a) et recognit(a) ex tabula ærea, (quæ fixa est) Romæ in muro post templum divi Augusti ad Minervam.

Cele șeapte nume de pe placa subțire sunt ale martorilor, cari certifică exactitatea transcrierii acestui text de pe edictul imperial păstrat la Roma.

Pe fețele interioare ale diplomei se află următoarea copie a acestui text, scrisă cu litere cursive :

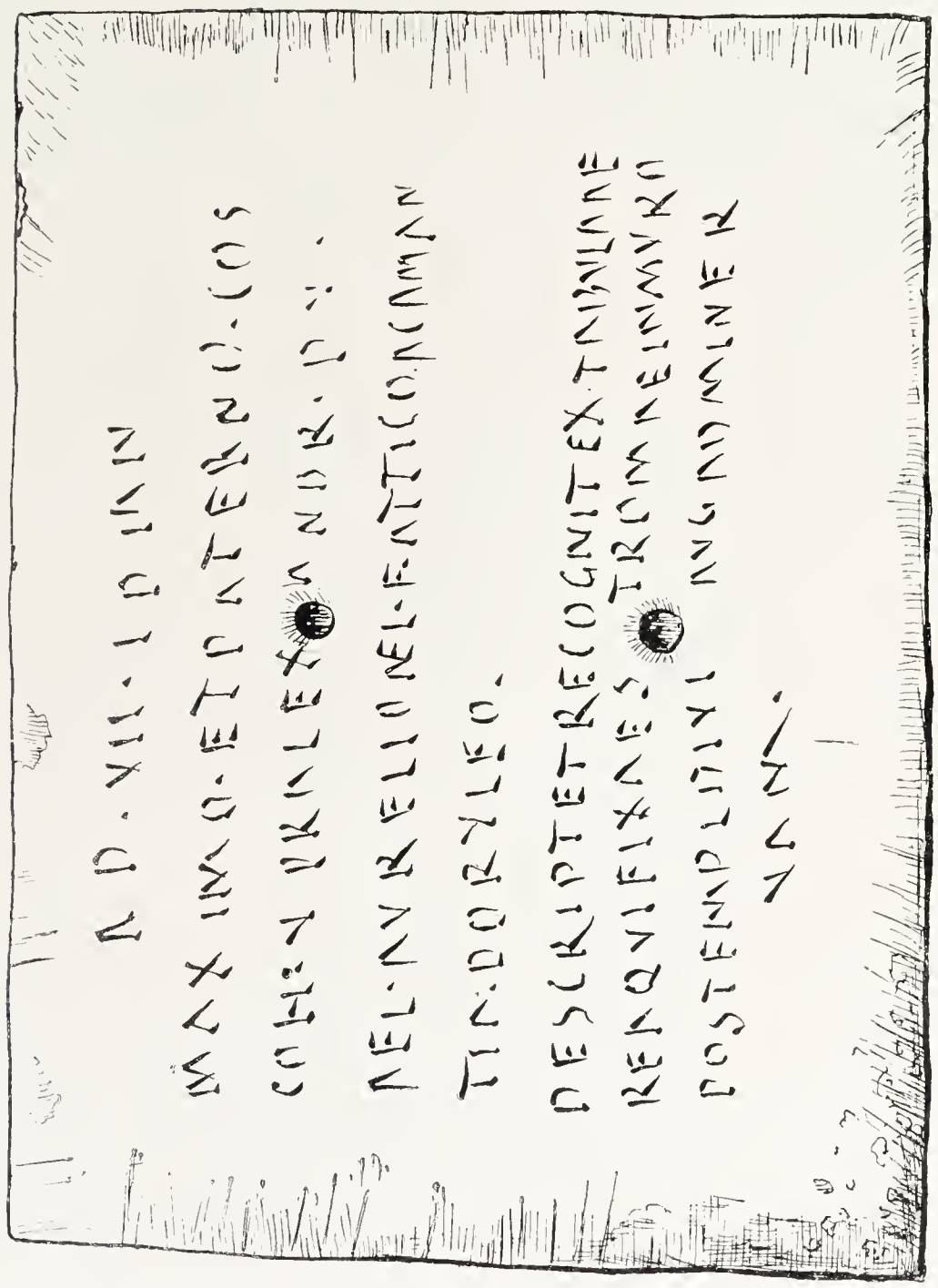

14. Textul diplomii.
— Fața interioară a plăcii subțiri (facsimil, calchiat de d. Gr. Mascalin) —

(Placa cea groasă)

Imp Caes divi Antonini magni pii
fil. divi Severi pii nepos
M. Aurellius Severus Alexander pius
felix aug pont max trib pot XII cos
5 *III p. p. procos nomina militum*
qui militaver in cohort pr ale
xandriani decem I·II·III·IV·V·VI·VII·VIII·
VIIII·X piis vindicibus qui pie et
fortiter militia functi sunt
10 *ius tribui conubii dum taxat*
cum singulis et primis uxorib....
aetiam si peregrini iuris feminas
in matr suo iunx proinde....
ac si ex db c. r. . . . . .

(Placa cea subțire)

A. d. VII id Ian
Maximo et Paterno cos
coh V pr Alexandri . . .
Ael Aureli Ael. f. Attico Acaman
5 *tia Dorylco*
Descript et recognit ex tabula ae
rea que fixa est Romae in muro
postempl divi Aug ad Miner
vam

Această copie, a cărei lectură ar fi inutil să o mai dau, căci e aproape identică cu textul însuș al diplomei, prezintă câteva greșeli de ortografie interesante și prescurtări neobișnuite. Astfel în rândul al 7-lea de pe placa groasă găsim *alexandriani* în loc de *alexandrianis,* în rândul al 14-lea de pe aceeaș placă avem *db* pentru *duobus*; în rândul al 7-lea de pe placa subțire este *que* în loc de *quae*. De alt fel atât în text cât și în copie cuvântul Aurelius din nomenclatura împăratului este scris cu doi *l,* pe când acelaș cuvânt în nomenclatura soldatului și a martorilor are un singur *l,* iar cuvintele *post templum* sunt prescurtate *postempl.*

*

Diploma noastră a fost dată—după cum rezultă din textul ei—de către împăratul Alexandru Sever pretorianului Aelius Aurelius Atticus din Doryleu (Frigia). Acesta făcea parte din cele zece cohorte «alexandriane». Numirea de «alexandriane» se referă de sigur la numele împăratului însuș. Tot din timpul acestui împărat cunoaștem numirea de «severiane», dată altor zece cohorte pretoriene și care numire se referă foarte probabil la Septimiu Sever; pe cum, de pildă, numirea de «flaviene», ce o poartă niște cohorte din timpul lui Vespasian, se referă la numele acestui din urmă împărat [5]).

Data liberării din armată a cohortelor «alexandriane» și deci și a lui Atticus este ușor de fixat. Puterea tribuniciană a 12-a a lui Alexandru Sever cade în anul 233, tot în acest an cade și consulatul lui Maximus și Paternus [6]); expresiunea «ante diem VII (septimam) idus Ianuarias» însemnează ziua de 7 Ianuarie. Deci data complectă este: *7 Ianuarie 233*. De altfel împărații din secolul al III-lea făcuseră obiceiul ca să libereze pe pretoriani totdeauna în ziua de 7 Ianuarie, care erà aniversarea inaugurării imperiului lui August [7]).

Privilegiul pe care-l acordă diploma este *jus conubii*. Impăratul recunoaște ca *justae nuptiae* căsătoriile libere sau cu femei «peregrine» (lipsite de dreptul de cetățenie romană) contractate de pretoriani înainte de liberare. Deci, în virtutea acestui drept, soțiile «peregrine» ale pretorianilor intrau în cetățenia romană, iar copii ce urmau să se nască, erau considerati *ac si ex duobus civibus romanis natos* [8]).

De remarcat este titlul de proconsul pe care îl poartă în această diplomă Alexandru Sever. E adevărat că împărații din secolul al III-lea obișnuiau să-și deà acest titlu, dar până acum nu avem nici un monument epigrafic, în care Alexandru Sever să-l aibă și el [9]). Pentru aceasta, pentrucă

ne aduce cunoștințe noi despre pretoriani și despre colonizarea romană a Dobrogei, precum și pentrucă este unul din monumentele epigrafice rari, diploma dela Inan-Cișme câștigă o importantă deosebită.

CONST. MOISIL.

NOTE

[1]) *Corpus Inscript. Latin.* III, p. 853, dipl. X.

[2]) *Convorbiri Literare* XLII (1908), p. 501 urm.

[3]) Harnicul preot V. Ursăcescu a format din obiectele și monedele găsite aci un mic muzeu local. Locuitorii pomenesc și de o mare piatră cu sculpturi și inscripție. V. și *Monografia parochiei Nalbant* de pr. V. Ursăcescu, p. 20 urm.

[4]) Castrul descris de M-gr Netzhammer în «*Aus Rumänien*», p. 385 urm.

[5]) *C. I. L.* III, p. 1960 urm. Sunt descrise toate diplomele referitoare la pretoriani.

[6]) *Ibidem.* Indices.

[7]) Cagnat în articolul «pretoriani» din Daremberg-Saglio, *Dictionnaire d'antiquités.*

[8]) *Ibidem*, în articolul «*diploma*». Asupra chestiunii dacă copii născuți înainte de acordarea privilegiului erau considerați ca cetățeni romani, v. Mommsen, *C. I. L.* III, p. 2012. [9]) *C. I. L.* III, p. 905.

15. Bronz reprezentând un soldat Pretorian.
(Găsit în regiunea orașului Istros. Proprietatea d-lui D. G. Ionescu).

DOUĂ NOI INSCRIPȚII DELA COMANA

— NOTIȚĂ EPIGRAFICĂ —

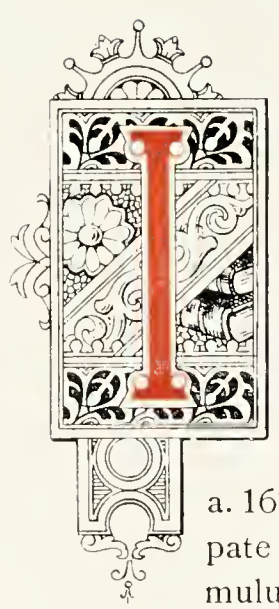

In notele istorice asupra mănăstirii Comana, tipărite în prima fascicolă din anul trecut a acestei publicații, arătând cum rămășițele pământești ale lui Radu-Vodă Șerban († la Viena în 1621) și ale ginerelui său Nicolae-Vodă Pătrașcu († la Raab a. 1627) au fost aduse în țară și îngropate la mănăstirea de ctitorie a neamului, la Comana, — exprimam nădejdea că piatra mormântală ce acoperià odinioară rămășițele aceste nu se va fi perdut. Curând în urmă am aflat că ea se găsește la Muzeul nostru național de antichități, dimpreună cu o altă prea frumos săpată inscripție tot dela Comana: — pisania paraclisului acestei mănăstiri. Faptul l-am adus la cunoștința cetitorilor în fascicola următoare a Buletinului, în care am și promis publicarea celor două inscripții, ca completare a amintitelor noastre note istorice.

Indeplinind acum această promisiune, vom adăoga câteva cuvinte lămuritoare pentru fiecare inscripție în parte. Prima, pisania paraclisului, nu are nevoie de nici o lămurire. Săpată în piatră de marmură, tot așa de frumos și artistic ca și cele două inscripții ale bisericii publicate deja în Buletinul nostru (a. I, no. 1), ea nu scoate la iveală decât singur faptul că paraclisul dela mănăstirea Comana, «cași celelalte case și chilii», a fost făcut și adaus cu prilejul restaurării mânăstirii de Paharnicul Șerban Cantacuzino, piosul și mărinimosul boer, care, împreună cu soția sa Andriana, se întâlnește ca ctitor înoitor a multor alte biserici și mănăstiri ale țării.

Intr'adevăr iată ce glăsuește pisania:

16. Pisania paraclisului dela Comana.

† ЯЧЕСТЬ ДЪМНЕЗЕЕСКЪ ПЯРЯКЛИСЬ, Д КЯРЕЛЕ СЪ ПРЬЗНЪЕСКЪ || МЯРІИ ШИ ДЕ МИНЪНИ ФЬКЬТОРИ СФИНЦИ СПИРИДОНЬ ШИ ЕФТИМИ, || ЯСТЕ ФЬКЪТЪ ШИ ЯДЯОС ЛЯ ЯЧЯСТЬ СФЬНТЬ ШИ ДЪМНЕЗОЯСКЬ МЬНЬСТИРЕ КОМЯНЬ, || КЯ ШИ ЯЛЯТЕ КЯСЕ ШИ КИЛІИ ЧЕ СЬ ВЬД ФЬКЪТЕ, ДЕ ШЬРБЯНЬ КЯНТЯКЪЗИНО || БИВЬ ВЕЛЬ ПЬХЯРНИКЬ, СЫНЬ ДРЬГИЧЬ КЯНТЯКЪЗИНО ВЕЛ СПЬТЯР, ІЕРОТ ЛЪИ СТЯРЪ || КОСТЯНДИНЬ КЯНТЯКЪЗИНО ВЕЛ ПОСТЕЛНИК, СПРС СЛЯКЯ ЛЪИ ДЪМНЕЗЕЪ, ПЕНТРЪ ВЬЧНИКЯ || ЛЪИ, Я ПЬРИНЦИЛОРЬ, МОШИЛОРЬ ШИ СТРЬМОШИЛОРЬ СЬИ БЪНЬ ПОМЕНИРЕ, || ЛЯ ЯНЪЛЬ ДЕ ЛЯ ЗИДИРЬ ЛЪМИ ЗСЯІ. ШИ ДЕ ЛЯ СПЬСЕНИЯ ЕИ ЯЙТ. МСЦ. ІЮЛІЕ ЕІ.

În jurul stemei :

† ШЬРБЯНЬ КЯНТЯКЪЗИНО БИВЬ ВЕЛ ПЬХЯРНИК.

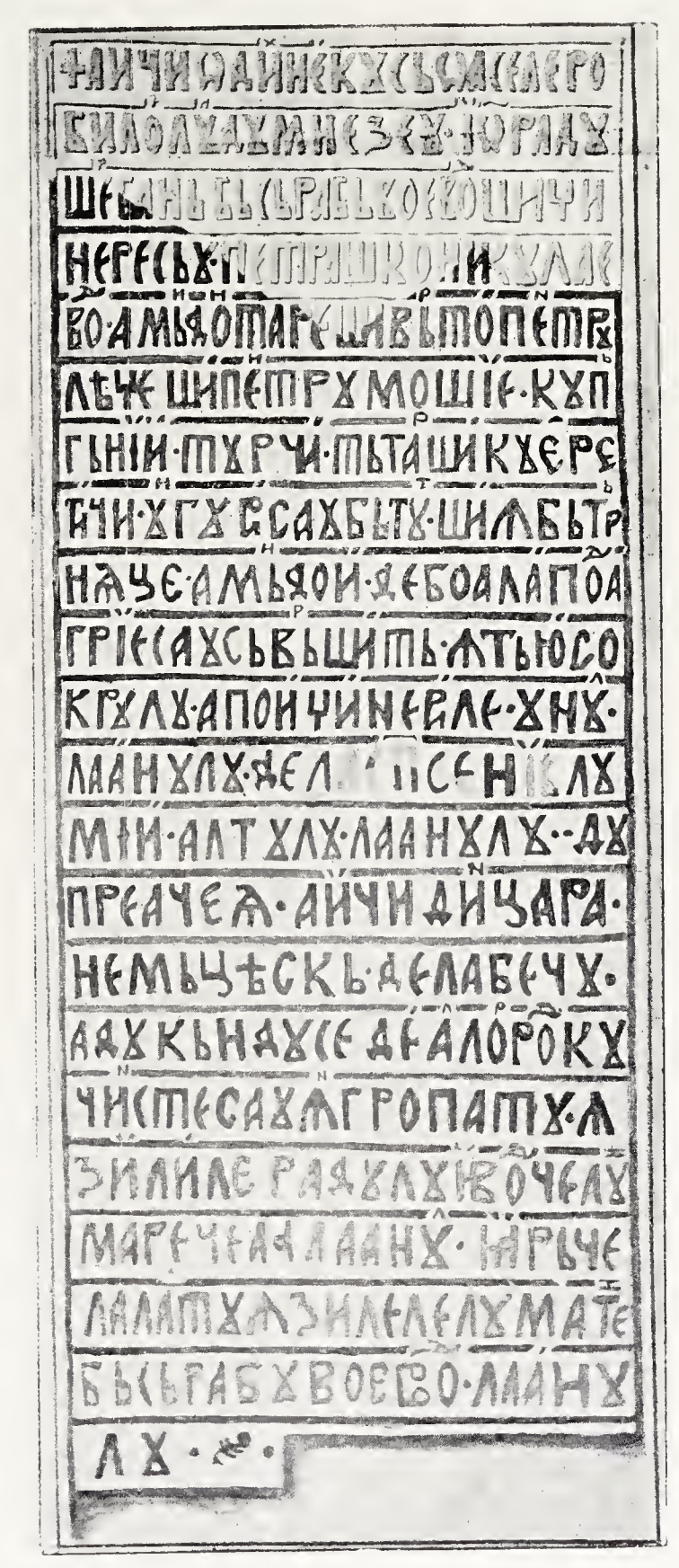

† ЯИЧИ СОДИХНЕСКЪСЬ СОЯСЕЛЕ РО || БИЛОР ЛЪИ ДЪМНЕЗЕЪ ІСО РЯДЪ || ШЕРБЯНЬ БЬСЬРЯБЬ ВОЕВОД ШИ ДИ || ПЕРЕСЬЪ. ПЕТРЯШКО ШИКЪЛЯЕ || ВОД. ЯМЬЬДОН ТЯРЕ ШИ ВРЬТОС ПЕНТРЪ || ЛЕЦЕ ШИ ПЕНТРЪ МОШІЕ КЪ ПЬ || ГЬНІЙ ТЪРЧІЙ, ТЬТЯР ШИ КЪ ЕРЕ || ТИЧИ ЪНГЪРИ СЯЪБЬТЪТ. ШИ ДЬБЬТРЬ || ПЯЦЕ ЯМЬИДОН ДЕ КОЯЛЯ ПОДЯ || ГРІЕ СЯЪ СЬВРЬШИТЬ, ДТЬЮ СО || КРЪЛЪ, ЯПОЙ ДИНЕРЛЕ. ЪНЪЛ || ЛЯ ЯНЪЛЪ ДЕ ЛЯ СЙСЕНІЕ ЛЪ || МИЙ—, ЯЛТЪЛЪ ЛЯ ЯНЪЛЪ—ДЪ || ПРЕ ЯЧЕЯ ЯЙЧИ ДИИ ЦЯРЯ || НЕМЬЦЕСКЬ, ДЕ ЛЯ БЕЧЪ, || ЯДЪКЬИДЪСЕ ДЕ ЯЛ ЛОР РОД, КЪ || ЧИНСТЕ СЯЪ ДГРОПЯТЪ, Д || ЗЙЛИЛЕ РЯДЪЛЪІ БОД ЧЕЛЪИ || МЯРЕ ЧЕЛЯ ЛЯ ЯНЪЛ, ІЯРЬ ЧЕ || ЛЯЛЯТЪ Д ЗИЛЕЛЕ ЛЪ МЯТЕИ || БЬСЬРЯБЪ БОЕБОД, ЛЯ ЯНЪ || ЛЪ — — ||.

17. Epitaful de pe mormântul lui Radu-Vodă Șerban și Nicolae-Vodă Pătrașcu.

† ACESTŬ DUMNEZEESCU PARACLISŬ, ÎN CARELE SĂ PRĂZNUESCU || MARII ȘI DE MINUNI FĂCĂTORI SFINȚI SPIRIDONŬ ȘI EFTIMI, || ÎASTE FĂCUTU ȘI ADAOS LA AČASTĂ SFĂNTĂ ȘI DUMNEZOÎASCĂ MĂ-

NĂSTIRE COMANĂ, || CA ŞI ALALTE CASE ŞI CHILII CE SĂ VĂD FĂCUTE, DE ŞĂRBANŬ CANTACUZINO BIVŬ VELŬ PĂHARNICŬ, SNŬ DRĂGHICĬ CANTACUZINO VEL SPĂTAR, NEPOT LUI STARŬ || COSTANDINŬ CANTACUZINO VEL POSTELNIC, SPRE SLAVA LIJI DUMNEZEU, PENRU VEAČNICA || LUI, A PĂRINŢILORŬ, MOŞILORŬ ŞI STRĂMOŞILORŬ SĂI BUNĂ POMENIRE, || LA ANUL DE LA ZIDIREA LUMI 7211 ŞI DE LA SPĂSENIA EI 1703, MSŢ IĬULIE 15.

În jurul stemei:

† ŞĂRBANŬ CANTACUZINO BIVŬ VEL PĂHARNIC.

A doua inscripție, epitaful de pe mormântul lui Radu-Vodă Serban și Nicolae-Vodă Pătrașcu, reclamă câteva lămuriri mai mult. Dar mai înainte de a le da, e necesar să se cunoască textul însuș al epitafului. Iată-l după un decalc reprodus și completat de răposatul Prof. Gr. G. Tocilescu:

† AICI ODIHNESCU-SĂ OASELE ROBILOR LUI DUMNEZEU IO RADU ŞERBANŬ BĂSĂRABŬ VOEVOD ŞI GINERE-SĂU PETRAŞCO NICULAE VOD. AMĂNDOI TARE ŞI VĂRTOS PENTRU LEAGE ŞI PENTRU MOŞIE CU PĂGĂNII TURCI, TĂTAR(I) ŞI CU ERETICI UNGURI S'AU BĂTUT. ŞI ÎN BĂTRĂNEAŢE AMĂNDOI DE BOALA PODAGRIE S'AU SĂVĂRŞITŬ, INTĂIŬ SOCRULU, APOI GINERILE. — UNUL LA ANULU DE LA SP(Ă)SENEA LUMII —, ALTULU LA ANULU.—. | DUPRE ACEIA AICI DIN ŢARA NEMĂŢEASCĂ, DE LA BEČU, ADUCĂNDU-SE DE AL LOR ROD, CU CINSTE S'AU ÎNGROPATU IN ZILILE RADULUI-VOD CELUI MARE CELA LA ANUL—, IARĂ CELALALTU ÎN ZILELE LU MATEI BĂSĂRABU VOEVOD LA ANULU—.

Pentru cunoscători o simplă lectură a acestor rânduri e suficientă spre a se încredința că avem aface cu o inscripție mult posterioară anului aducerii rămășițelor celor doi Domni pribegi în țară, care fù, cum știm, 1640. Lipsa totală a datelor, redactarea cea vagă, precum și neexactitatea unora din mărturiile date de inscripție vădesc îndeajuns că ea n'a putut fi alcătuită, săpată și așezată la 1640, când încă amintirea vieții răposaților Voivozi era destul de vie printre urmași, ci mult mai târziu, când această amintire a fost luată din domeniul neprecis, vag și confus al tradiției. Faptul se confirmă de altfel și prin partea materială a inscripției, calitatea pietrei și caraterul scrisorii, care nu sunt acele ale sec. XVII, când lapidografia erà în floare în Tara-Românească, ci acele ale epocii de decadență a acestei arte — a doua jumătate a sec. XVIII.

18. Ruinile paraclisului dela Comana.

Așa fiind e de înțeles cum se poate zice în inscripție că Nicolae-Vodă Pătrașcu a fost îngropat la Viena (Beciu), ca și Radu-Vodă Șerban, când se știe că el a fost îngropat în biserica sârbească din Raab; că ginerile a murit la bătrânețe de boala podagrii, ca și socru-său, când se știe că nefericitul fiu al gloriosului Mihai-Vodă a murit relativ tânăr (a. 1627) de vre-o 40 de ani numai (la 1597 era un «prunc freged»); că osemintele celor doi Domni au fost aduse pe rând în țară (întâi ale lui Radu-Șerban în timpul «Radului-Vodă celui Mare» [1620 — 1623], apoi ale lui Nicolae Pătrașcu în timpul lui «Matei Basarab Voevod»[1]) — când se știe că ele au fost aduse odată, la 1640, cu prilejul întoarcerii în țară a Doamnei Ancuții, fiica lui Radu și soția lui Petrașcu. Căci în această privință mărturia cronicului Kraus e absolut sigură (v. N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, București 1901, LVIII).

ALEX. LĂPĔDATU.

FRESCURILE DELA HUREZI

BISERICA CEA MARE [1])

Decorațiunea nartexului e reprezentată prin scene din viețile sfinților, distribuite în compartimente după moda atonită. Sunt foarte multe și variate aceste scene. Cel ce le privește rămâne uluit în primul moment, neștiind de unde să înceapă cu cercetarea lor. Simți că zugravul n'a stat deloc la tocmeală pentru numărul imaginilor; căci dacă la nartex, suprafețele destinate să primească decorațiuni, sunt îmmulțite prin prezența a doi stâlpi, cari prin arcurile ce primesc, dau naștere la atâtea vussuri câte bolți în berceau se formează, — se mai adaugă pereții naosului și transeptului, ai altarului, ai domului central, cum și ai pridvorului descris mai sus, vom aveà un număr de imagini, cari, dacă s'ar calcula după numărul figurilor, apoi sigur că ar ajunge și la noi țifra — care, deși redusă la valoarea adevărată, tot pare fabuloasă — din vestita mănăstire din Salamina, numită Panaghia Phaneromeni, de care vorbește Didron în al său *Voyage en Grèce*. Atât de multe și de variate au fost frescurile din această biserică, încât în primul moment s'a făcut evaluări fabuloase, cum a fost acelea ale lui Douqueville, care a văzut 150.000 de figuri pictate fresc. Didron însă le-a redus la 3.538. Ar fi interesant să știm dacă biserica cea mare a Hurezilor are un număr de figuri egal sau aproape egal cu cele dela Panaghia Phaneromeni din Salamina. Până la această evaluare statistică, care presupune condițiuni speciale de examen, să vedem cari sunt principalele scene din aceste compoziţiuni așternute din belșug pe pereții Hurezilor. Am distins scena din viața sfintei Maria Magdalena, sf. Focas, Adormirea sfintei Ana, Martiriul sfântului Pantelimon etc. Toate aceste pe peretele vestic. Jos, în stânga și în dreapta ușei, se văd zugrăviți neamurile boerilor Cantacuzini și neamurile boerilor Brâncoveni, scene ce se leagă cu scenele de sus printr'un rând de medalioane, reprezintând sfinți, din care distingem pe Petrone, proorocul Isaiia, Vasilie și Silvan. Tot astfel și pereții laterali și cel anterior: scene din viețile sfinților, un rând de medalioane și apoi portrete de domni și ctitori. Citez din peretele sudic pe sfinții doctori Cosma și Damian sau, cum li se mai zice, «sfinții doctori fără de arginți», patriarhul Ioachim, Andrei, iar în stânga, pe lângă compartimen-

[1]) A se vedeà fascicolul precedent al Buletinului, în care s'a publicat începutul acestui studiu.

tele cu sfinți și scene din viața lor, sunt pa-

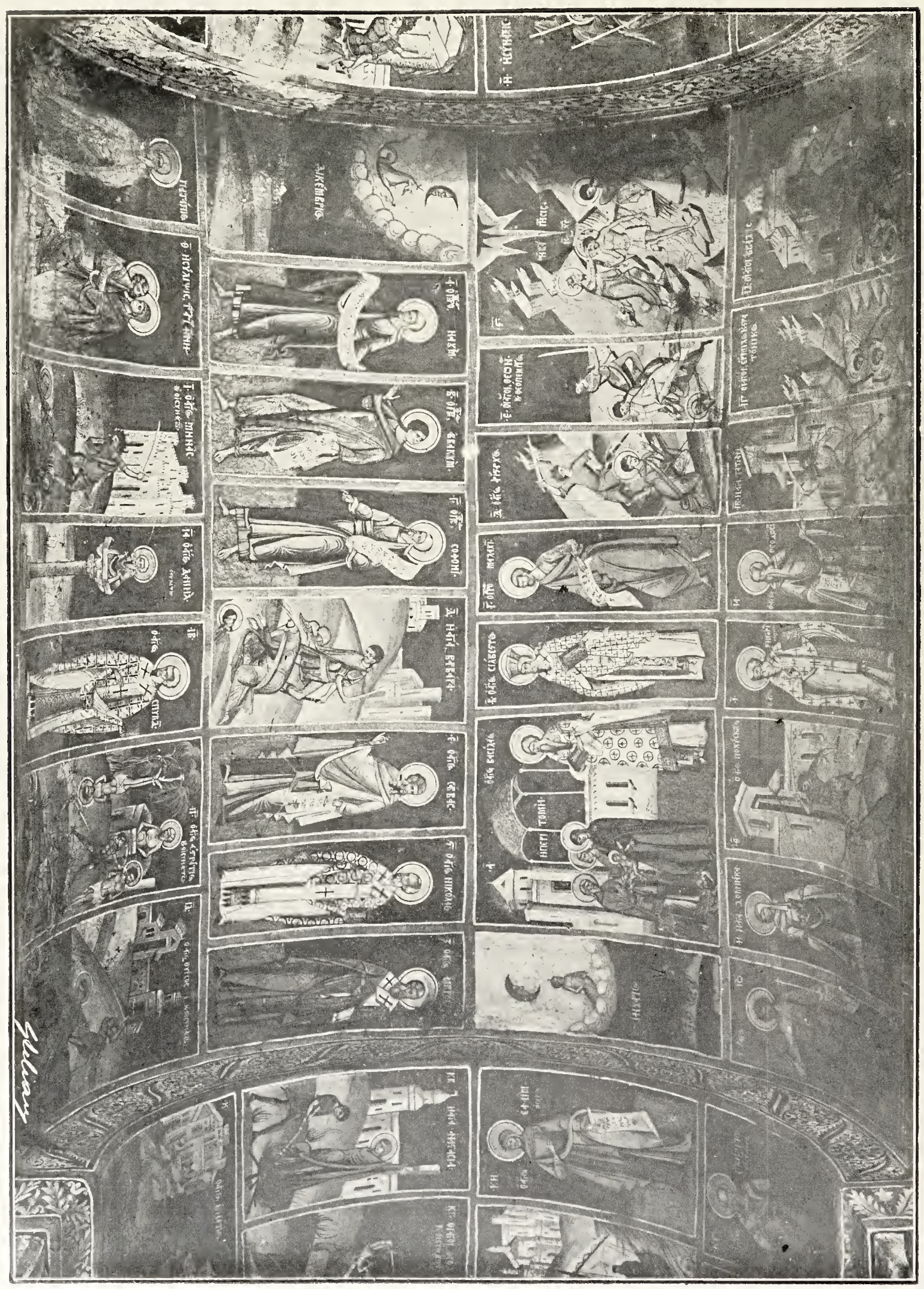

19. Boltă în pronaosul bisericii.

tru sfinți mari de o factură liberă, nu însă și într'o armonie frumoasă. Acești sfinți înfățișează pe Varlaam, Ioasaf, Nicodim și Grigore Decapolitul. Din peretele din dreapta citez: sf. Sisoe, sf. Toma, mar-

tiriul sfântului Procopie, lapidarea sfântu-

20. Bolți și arcuri în pronaosul bisericii.

lui Pacratie, martiriul lui Proclu și Ilarie, (unul legat de coada unui cal ce aleargă, celalt legat de un pom și săgetat de un soldat). Apoi sfânta Marina, care a prins pe diavol și îl bate, cum și proorocul Ilie. In

ambrasura ferestrelor: sfinții Arsenie, Gherasim, Teodosie, Sava, Antonie cel Mare. În peretele din dreapta: Ilarion, Theodor Suditu, Hariton, Pafnutie, Avram și Efraim. Toți acești sfinți sunt de o factură relativ bună, nu însă și de o armonie desăvârșită, ceiace mă face să bănuesc că s'a revenit posterior asupră-le.

Cei doi stâlpi cari primesc arcurile ce împing în pereții antero-posteriori, sunt zugrăviți în medalioane, legate prin decorațiuni de pasmanterie și înfățișează pe proorocii vremurilor; cele trei vussure ale nartexului, aceste curburi ale boltelor (en berceau), provenite prin prezența celor doi stâlpi, cari primesc arcurile de cari am pomenit mai sus, reprezintă, în continuare, scene din viețile sfinților, întâlnite pe pereții perpendiculari. Pe arcul care leagă între ei cei doi stâlpi, e zugrăvit în culori vii: *visul lui Iacov:* cele două scări până la cer, pe cari urcă și scoboară îngerii; deoparte Iacov visează. E o scenă de un colorit transparent și de o armonie admirabilă. Pe cele două arcuri, cari pornesc din stâlpi și se proptesc în zidul anterior, sunt zugrăvite scene din viața proorocului Ilie, — scene admirabile, colorate viu și, unele din ele, cum e cea dela capătul arcului din dreapta, de o armonie desăvârșită.

21. Pantocratorul.
— Pictură în sânul drept al bisericii —

Cupola acestui nartex are decorațiuni cari nu sunt decât o repetare a decorațiunilor obișnuite ale cupolelor: Crist și oștile îngerești pe fund, decorațiuni de sfinți pe laturile cilindrului turlei.

Naosul e foarte înegrit de fum, din care cauză abia se disting figurile. Am deslușit totuș pe peretele sudic: sfinții împărați Constantin și Elena, în costume bizantine bogate din veacul al X-lea. Pe ceilalți pereți, cei laterali, doi admirabili sfinți, Mihail și Gavril, cari sunt un ecou dela catedrala din Cefalù: preciziune de conture, liberă stilizare și proporții juste. Cele mai multe din scenele de acì sunt foarte deteriorate și, mai cu seamă, ascunse de stratul de fum, care le anulează efectul coloristic.

In transept, în dreapta, întâlnim pe Crist în jeț, așa cum rar de tot îl întâlnim în bisericile noastre, mai cu seamă că imaginea Pantocratorului nu se zugrăvește decât pe fundul cupolelor. Cristosul din transeptul Hurezului e grav și are, în stânga și în dreapta lui, pe sf. Ioan, dela care a primit botezul, și pe sf. Marie. Urmează apoi după această scenă un frumos sfânt Procopie, un sf. Gheorghe, iarăș frumos, cu părul în bucle ca și cel dela Curtea-de-Argeș, sfântul Nichita, care trage sabia din teacă, cum și un superb, neîntrecut ca puritate de stil,

sfânt Teodor Stratilatul. Apoi sfântul Pantelimon, senin și bine în poză. Aceasta în sânul drept. În cel stâng avem: sfântul Mercurie și Artemie, ce nu mai sunt cei doi din paraclisul Mitropoliei din București [1]), ci niște sfinți războinici, cu armură grea, cu paloș și pavăză. Artenie e și aci expresiv și atent. Sfântul Mină, deși bătrân, poartă însă, ca un viteaz, armura cea grea. In sfârșit sfântul Teodor Tiron, înarmat cu sabie și lance, Nestor și Dimitrie (Dimitrie e tânăr și frumos și aduce cu cel dela Curtea-de-Argeș). Pe pereții înguști, cari leagă absidele transeptului de absida cea mare a corului, sunt zugrăviți sfinții Petre și Pavel. In altar Maica Domnului cu Cristos în brațe, strejuită de îngeri, scene din viața sfintei Fecioare, apoi un brâu de medalioane cu sfinți, cum și jos, sfinții ierarhi Iacov, Grigore Teologul, sfinții Spiridon și Andrei, pentru a cita pe cei mai bine luminați. Cupola domului principal e prăpădită și trebue, firește, restaurată; numai pandantivii cu cei patru evangheliști sunt în stare bună.

In nartex, pe peretele răsăritean, în dreapta, se găsește zugrăvită familia Domnului-ctitor. Sunt aci portrete de o remarcabilă plasticitate, păstrate din fericire cum nu se poate mai bine. Portretul *Mariei Doamna* este, fără nici o exagerare, o capo-d'operă de portretistică murală. Capul e de o precizie de desen uimitoare, iar în ceeace privește culoritul, valoarea acestui potret trebue considerată ca incalculabilă: transparență, frăgezime, moliciune, redate printr'o gamă roz-gris de o inimitabilă armonie. Par'că ar fi fost executată în tonuri de pastel. Tot în aceste condițiuni plastice se prezintă și portretele domnițelor *Ancuța* și *Bălașa*. Cea dintâi are ochi mari, căprii, fața ușor brună, iar cea de a doua ochii mari verzi și limpezi, obraz roz-alb, topit într'o gamă gris-verzue mai pronunțată pe la tâmple, ceeace trădează obrazul fin, estompat de vinele albăstrue ce transpar sub pielița delicată, chipurilor de rasă. Frumoase și cu aceiaș înfățișare princiară apar și chipurile dom-

† SFĂNTA ŞI DUMNEZEIASCA BESEARICĂ AĈASTA, DUPRE CE, CUM S'AŬ ZIS ŞI ŞTIUT IASTE CĂ DĂN TEMELIE PREA-LUMINATUL ŞI BL[A]GOCESTIVUL DOMNU ION COSTANDIN BRĂN[COVEANUL] BĂSĂRABŬ VOEVOD, CU TOATE CĂTE PRE DEN AFARĂ ÎNPREJUR SĂ VĂD, AŬ ZIDIT ŞI AŬ ALCĂTUIT, VRUT-AŬ ŞI PRE DĂN LĂUNTRU A O ÎNPODOBI ŞI A O ÎNFRUMUSEŢA CU DE TOATE ŞI, ZUGRĂVINDU-O CA NU ALTA ASEAMENEA, MAI VRUT-AŬ, ÎNTRE ALTE CA ŞI DUNGA CEA MARE BĂTRÂNĂ ŞI BL[A]GORODNĂ A RODULUI ŞI NEAMULUI SĂŬ, ATĂTA DESPRE TATĂ, CĂT ŞI DĂSPRE MUMĂ, SĂ SĂ ZUGRĂVEASCĂ ŞI SĂ SĂ PUE AI CUM SĂ VEADE, ÎNTR'AĈASTĂ DĂSFĂTATĂ, FRUMOASĂ ŞI ISCUSITĂ TINDĂ, SPRE SLAVA, ÎNTÂI,

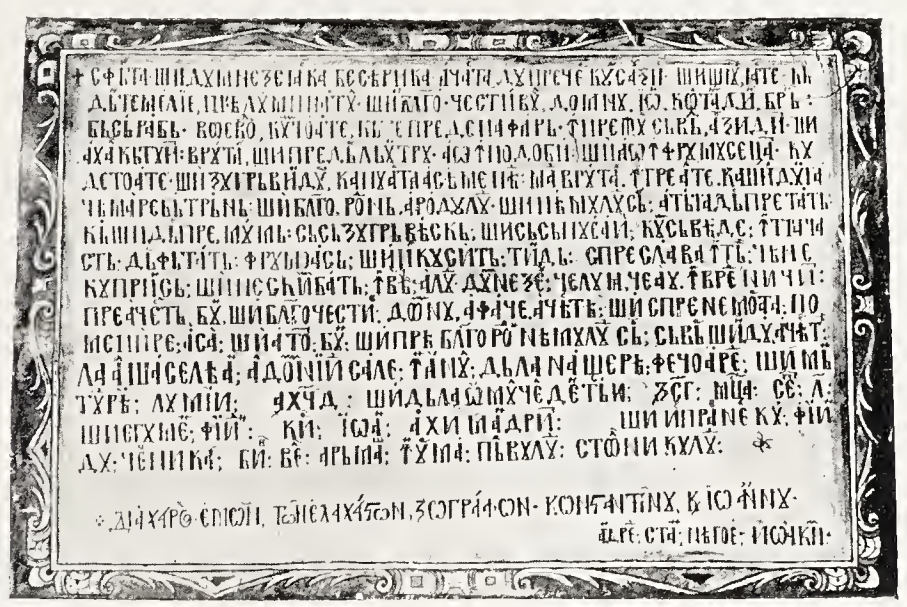

CEA NECUPRINSĂ ŞI NESCHIMBATĂ ÎN VEAĈ A LUI DUMNEZEŬ CELUIA CE AŬ ÎNVREDNICIT PRE ACESTŬ BUN ŞI BL[A]GOCESTIV DOMNU A FACE AĈASTĂ, ŞI SPRE NEMOARTA POMENIRE A SA ŞI A TOT BUN ŞI PREA-BL[A]GOROD[NIC] NEAMULUI SĂŬ; SĂVĂRŞIND ACEASTEA LA AL ŞEASELEA AN AL DOMNII SALE, ÎN ANUL DĂ LA NAŞTEREA FEĈOAREI ŞI MÂNTUIREA LUMII 1694 ŞI DĂ LA OMUL CEL DE'NTÂIŬ 7203, MSŢA SEPT. 30, ŞI EGUMEN FIIND CHIR IOAN ARHIMANDRIT, ŞI ISPRAVNICU FIINDU CERNICA BIV VEL ARŬMAŞ, ÎN URMA PĂRVULUI STOLNICULUI, διὰ χειρὸς ἡμῶν τῶν ἐλαχίστων ζωγράφων Κωνσταντίνου Κ. Ἰωάννου, ANDREĬ, STAN, NEAGOE, IOACHIM.
(După N. Iorga, *Inscripții din Bisericile României*, I, 185 6).

22. Inscripție zugrăvită în biserică.
— In Pronaos deasupra ușii de intrare —

[1]) Vezi studiul nostru *Decorațiunile Paraclisului Metropolitan*, în No. penultim al acestei reviste.

nițelor *Ilinca* — un pronunțat caracter *românesc* — și *Maria, Doamna Moldovei*. De o surprinzătoare gingășie și frumusețe este mica *Smaranda*, și cu acest ultim portret, admirația pentru portretele murale ale Hurezului se transformă într'o pietate pentru *opera de artă*.

Tot atât de interesant ca *artă* sunt și portretele lui Constantin Basarab Voevod și a celorlalți copii—băeții—cari sunt grupați în jurul Domnului, spre deosebire de fete, cari s'au adunat în jurul Doamnei. Constantin Basarab are obrazul colorat în tonalități de carmin, ceeace îi dă o înfățișare robustă, sănătoasă.

Costumele sunt parte bizantine, parte poloneze și ungurești. Dulama cea grea a Brâncoveanului, cu gulerul lat de hermină, cu tăeturi făcute în lături pentru trecut mâinile, e poloneză; anteriul cel lung de serasir decorat cu flori e de modă bizantină, cu deosebirea că la mijloc nu se încingea cu brâu, ci cădea larg ca o rochie, așa cum se vede în portretul lui Stefan. Maria Doamna are dulama de brocard aurită cu flori conturate în verde-închis. Rochia e de taftă, ușor colorată în cobalt. Poartă bogați cercei în urechi. Smaranda cea mică și atât de gingașe are sub dulama vânătă o rochie cutată vișinie.

In aceasta publicație (No. 2, 1908) s'a făcut o fidelă descriere a costumelor tuturor portetelor murale dela Hurezi.

In pereții cari despart ferestrele nartexului se mai găsesc portretele Domnitorilor: Laiot-Vodă Basarab, bine păstrat, Neagoe-Vodă Basarab, Matei-Vodă Basarab, Șerban-Vodă Cantacuzino, Constantin-Vodă Cârnul, Radu-Vodă Șerban, Pârvu Cantacuzino, cum și Ioan Arhimandritul. In pridvor, lângă scena raiului, se mai vede Cernica Știrbei, cum și portretele a trei din vătafii cari au lucrat la Hurezi: Istratie lemnarul, Vucașin pietrarul, Manea vătaful de zidari, cum și Ispravnicii cari au supraveghiat și condus lucrările, Badea și Apostol.

PARACLISUL.

Decorațiunile paraclisului dela Hurezi diferă de decorațiunile bisericii celei mari prin aceia că pridvorul tratează un alt subiect decât la biserica cea mare; încolo, bine înțeles, în proporții mai restrânse, pictura interiorului seamănă, sub raportul iconografic, cu decorațiunea bisericii celei mari și chiar a bisericii dela Bolniță.

Pridvorul paraclisului e foarte îngust, ceace restrânge și numărul imaginelor distribuite de obicei în tinda bisericilor. Subiectul ales pentru tindă nu mai este cel întâlnit până acì, adică Maica-Precista cu Crist, sau Crist și sf. Ioan, cum se vede pe cele mai multe din bolțile pridvoarelor din bisericile bucureștene. Pentru bolțile din tinda paraclisului dela Hurezi, zugravul și-a ales un singur subiect, pe care l-a împărțit în mai multe scene, împrăștiate în jurul unui medalion central, reprezintând chiar pe eroul principal din scenele învecinate. Sub raportul compoziționii acesta este un rar exemplu de unitate, așà cum nu prea se vede în decorațiunea vechilor noastre biserici istorice.

* * *

Plafond-ul acestui pridvor tratează despre *Sf. Ioan-Botezătorul*: vieața și patimile sfântului. Pe peretele anterior, sus de tot, se vede într'adevăr: nașterea sf. Ioan; apoi fuga Elisabetei, mama sfântului Ioan; copilăria sfântului Ioan; un înger ducând de de mână pe copilul Ioan și călăuzindu-l în pustiurile Iudeei; în fine, sfântul Ioan când propovăduește, vestind pe Mesia

(aceasta în două scene). Aci se întrerupe povestea aceasta spusă în imagini, din cauză că peretele, începând de aci și aproape o treime din întinderea plafond-ului, au fost reparate cu tencuială nouă, de oarece se stricaseră din cauza ploilor. Nu putem regreta îndestul această pierdere a atâtor scene din vieața sfântului Ioan, cari erau desfășurarea vieții dela predicile din pustiuri și până la tăerea capului său, care se vede la sfârșitul tencuelii celei nouă, adică până unde s'a deteriorat tavanul. De sigur că a fost o reparație în pripă, sumară, făcută la întâmplare, fără a se fi cerut părerea unui specialist, care, în asemenea cazuri, ar fi indicat mai întâi o copiere a frescurilor amenințate să dispară, pentru a le repicta apoi pe tencuiala cea nouă și tot *în fresc*. Poate că am fi salvat astfel unicul exemplar iconografic, unde e reprezentată vieața sfântului Ioan în întregime. La paraclisul Colței e ceva din vieața sfântului, dar aci totul e redus la medalionul principal și la cele patru mici scene din pendantive.

Tăerea capului sfântului e numai pe jumătate salvată; însăș această scenă e stropită cu varul ce a sărit din tencuiala din apropiere. Se vede totuș trupul sfântului plecat pe butuc și capul tăiat. Urmează apoi, întocmai ca în poveștile scrise în cărțile sfinte și aiurea, Salomeea dănțuitoarea, purtând pe tavă capul sfântului, pe care îl prezintă lui Herod Antipas și Herodiadei, a căror unire incestuoasă revoltase pe neînduplecatul ascet. O scenă care urmează înfățișează punerea trupului în mormânt, apoi aflarea capului sfântului Ioan. În le-

23. Nașterea Maicii Domnului.
— Pictură în pridvorul paraclisului (deasupra ușii) —

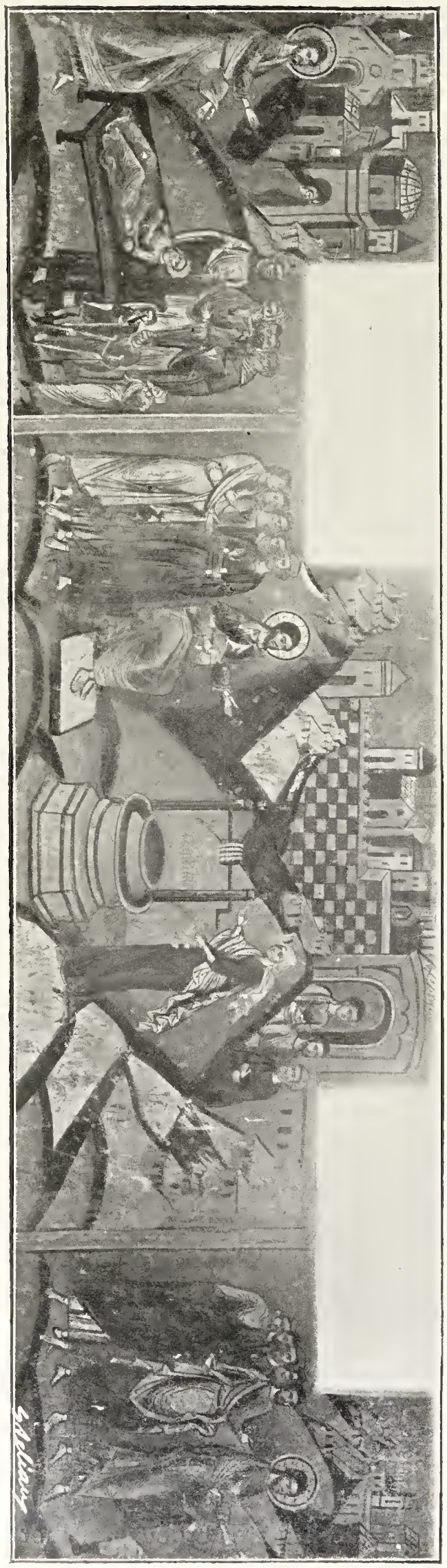

24. Picturi pe peretele nordic (sus) la paraclis.

gătură cu aceste scene din vieața sfântului, sunt scenele cari se înșiră pe peretele anterior și cari tratează despre Zaharia și Elisabeta, părinții sfântului Ioan. De sigur că pierderea sfântului Ioan nu erà deajuns pentru răzbunarea Salomeei, de oarece urmează mai departe execuția lui Zaharia, tatăl sfântului Ioan.

In zona imediat vecină cu aceea unde e povestită viața sfântului Ioan, se văd scene din viețile sfinților: apostolul Toma, omorît de un soldat, care-l împunge cu lancea; Filip, spânzurat cu capul în jos; Luca, care primește o icoană din mâna unei femei; Marcu, târît de picioare cu o funie; execuția unui sfânt pe rug (care abia se distinge din cauza stropiturilor de var dela tavanul din nou tencuit). Se mai vede pe peretele nordic, tăierea capului stântului Petre și spânzurarea cu capul în jos a sfântului Pavel.

Hramul bisericei e *Nașterea Maicii Domnului*. Această scenă e reprezentată cu îngrijire de către zugrav, care a luat seama ca scena să fie înțeleasă cât mai clar, pentru care scop a și folosit mai multe scene auxiliare în acelaș tablou. Astfel vedem pe sfânta Ana, mama sfintei Marii, care șade pe un divan și par'că plângând lângă o femee, care ține copilul nou născut—sfânta Maria; o altă care toarnă apă dintr'un ibric într'o căldare ca pentru scăldat; o alta care-l adoarme; alte patru femei la o masă poartă vase scumpe; Zaharia, bărbatul sfintei Ana, e în pragul ușei.—Cei cinci sfinți dela intrare nu au nici o valoare, de oarece au fost repictați de o mână nedibace.

Pe potretele ctitorilor s'a revenit și s'a revenit atât de rău că sunt pierdute. Se știe că paraclisul a avut să sufere mult, în anul 1782 Octombrie, din cauza Turcilor, cari pătrunseră aci și făcuseră din bisericile din curte grajduri de cai [1]).

Cu ocasia reparațiunilor făcute după aceia cred că s'a retușat atâta de stângaci

portretele ctitorilor, cari vor fi fost tot atâta de frumoase ca și cele din biserica cea mare.

Pe peretele nordic, continuându-se pe ceilalți pereți, se vede toată viața Mântuitorului, începând dela naștere. Scenele încep cu Buna-Vestire, după care vin: întâlnirea cu Iosif; nașterea; plecarea magilor (un Inger apare și le arată drumul); închinarea magilor; plecarea înapoi a magilor; fuga în Egipt, în care scenă se zărește în colț o scenă auxiliară: Iosif dormind și îngerul apărându-i în vis și spuindu-i că Irod pregătește pierea copilului Isus; presentarea lui Isus părintelui Simeon. Urmează apoi minunile lui Isus: învierea lui Lazăr; vindecarea paraliticului, în care scenă se zărește mai mulți ologi, cari vin în cârji spre Mântuitorul; vindecarea orbului din naștere. În sfârșit, o admirabilă scenă: Isus și Samariteanca. Christ vorbește cu Samariteanca: «Ce apă vei scoate tu?.»... «Apa ce-ți voiu da-o ție se va face izvor de viață săltătoare întru viața veșnică».

Și apoi: «Dacă ai ști pe ce-l ce-ți vorbește, îi vei cere lui și-ți va dà ție apă vie.» Și zis-a lui femeea: «Doamne, văd că tu ești prooroc, spune-mi, unde se cade a ne închinà?» Iar Isus a răspuns: «Femee, crede mie, că va veni vremea, când nici în muntele acesta, nici în Ierusalim, vă veți închina Tatălui. Voi vă închinați căruia nu știți; iar noi ne închinăm căruia știm. Duh este Dumnezeu, și cei ce se închină Lui, cu duhul și cu adevărul se cade să se închine» (Ioan, cap. IV, vers 5 — 42). Acesta este pasagiul care a inspirat pe zugravul dela paraclisul Hurezului. L-am citat, pentruca să se știe că zugravul, perfect cunoscător al evangheliei, s'a silit să-l redea întocmai: și gestul lui Crist, care spune cuvintele cele cu înțeles adânc și dumnezeesc, și pe Samariteanca, care asculta uimită și mirată. În fața acestei scene mi-am format definitiv convingerea că toată expresia din iconologia atonită, din scenele cari se perindă pe zidurile vechilor biserici în stil bizantin, suflul acela mistic, care animează atâtea figuri, inerte în aparență, din iconologia ortodoxă, e rezultatul cunoașterei prealabile, aș putea zice chiar adânci a cărților

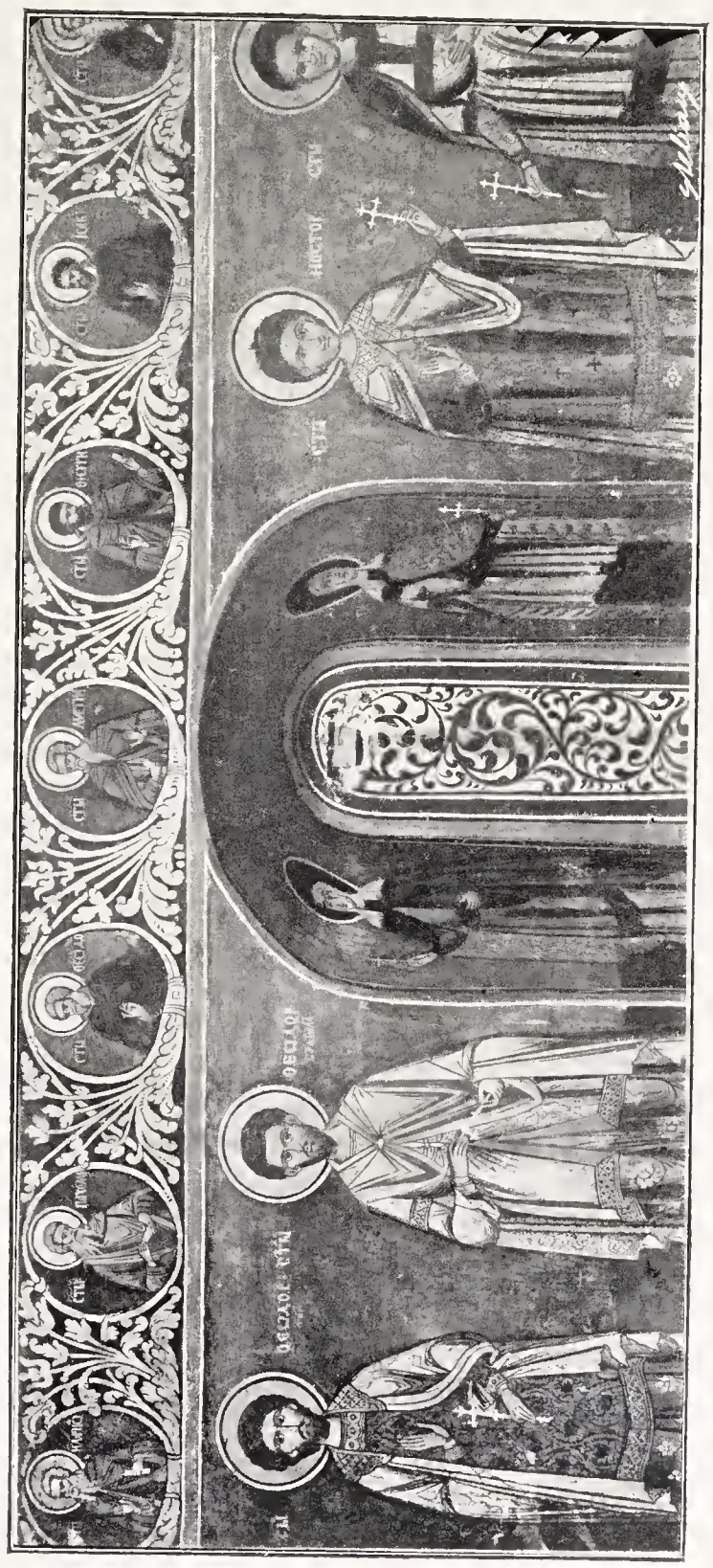

25. Picturi pe peretele nordic (jos) la paraclis.

sfinte. Zugravul atonit, când zugrăvià scenele religioase, nu făcea decât să traducă; și traduceà frumos, tocmai fiind-că știà bine ideia religioasă, cu care erà atâta de familiarizat. Tot aci rezidă cred și explicația pentru care scenele zugrăvite erau atâta de numeroase. Toată biblia, evan-

ghelia, cu multiplele ei acțiuni obseda necontenit pe pictorul așa de bine pregătit pentru zugrăveala bisericilor.

Către extremitatea de sus a pereților laterali și a celui vestic sunt zugrăvite trei scene alegorice, dintre cari cea de pe peretele sudic e amenințată să se piardă din cauza mucegaiului provenit din igrasie.

Cupola are un Crist cu părul roș-cafeniu, așa cum rar se vede în domurile bisericilor noastre. Această colorațiune a părului lui Christ, dacă nu corespunde Erminiei, care sfătuià să fie «creț și puțin galben», se potrivește însă cu descrierea făcută de Lentulus în epistola sa: «Părul lui are culoarea vinului». Și poate se apropie puțin și de descrierea lui Nicefor Kallistos, care spune că: «Părul capului erà gălbui și nu tare des...» Ca expresie, Crist dela paraclisul Hurezilor nu e un Crist energic, crunt, cum apare uneori în cupolele din bisericile ortodoxe; e, dimpotrivă, blând și senin, așa cum îl voește și Brockhaus [2]). Sunt în această cupolă și oști îngerești nu atât de numeroase însă ca la biserica cea mare.

Rămase pe peretele nordic, în colț, un admirabil grup al sfinților Impărați Constantin și Elena. Ca technică, e cel mai recomandabil specimen de factură bizantină, tocmai pentrucă are și acea colorație verzue, acele umbre și demitente verzui, rezultate din preparațiuni pe dedesupt, de cari vorbește și d. Gabriel Millet în studiul său asupra artei bizantine [3]).

Tot în paraclis sunt și doi sfinți Theodori: Theodor Tyron și Theodor Stratilatul, tot așa de admirabil de frumos decorați, după cum sunt și bine conservați.

A. Baltazar.

26. Patriarhul Neftalam.
— Pictură în biserică —

[1]) Iorga, *Inscripții din Bisericile Romaniei* I, 183.
[2]) *Die Kunst in den Athos—Klöstern.*
[3]) Gabriel Millet, L'art byzantin, la André Michel, *Histoire de l'Art.* I, 127 sq.

CLOPOTNIȚA DELA PĂPĂUȚI

Clopotnița bisericii Sf. Nicolae din Păpăuți împreună cu acea a bisericii Sf. Ioan Domnesc din Piatra-Neamțu sunt singurele exemplare de clopotnițe din timpul lui Ștefan-cel-Mare, cari s'au păstrat până în zilele noastre. Sunt zidite odată cu bisericile și aproape în aceiaș vreme: mai întâi cea dela Păpăuți la 1496 (N. Iorga, *Inscripții din Bisericile României* I, 3), apoi cea din Piatra la 1499 (Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice,* 76). Clopotnița dela Păpăuți nu mai păstrează pisania. Negreșit însă ea a fost ridicată odată cu biserica, la anul arătat sau puțin în urmă, căși clopotnița dela Piatra, care a fost ridicată, după mărturia inscripției, un an în urma bisericii. Amândouă aceste clopotnițe se aseamănă atât în ceia ce privește compoziționea cât și în ceia ce privește modul de clădire. Sunt lucrate din zidărie și piatră brută, afară de colțare, muchi, chenare de uși și ferestre, brâuri etc. cari sunt din piatră cioplită. Siluetele lor sunt plăcute și variate. Planul orizontal este pătrat la bază, cu ziduri de 1,50 m. grosime. In partea de jos se află o încăpere boltită, în care pătrunzi prin o ușă joasă, ogivală, care se află la nivelul pământului. La catul de deasupra, la vr'o 3,50 m. înălțime, pe o față laterală se află o altă ușă ogivală, la care nu se poate ajunge de jos decât prin o scară exterioară de lemn, care, pe vremuri, trebue să fi fost mobilă, astfel ca la moment dat să se poată ridica și întrerupe comunicația cu exteriorul. O altă scară de lemn, aceasta interioară, duce la clopote. Ea nu începe însă decât dela această înălțime în sus, astfel că clopotele puteau fi izolate și adăpostite la nevoe. De aci în sus planul turlei devine octogonal. La partea superioară camera clopotelor este deschisă în toate patru laturile prin câte o fereastră largă, în formă ogivală. Toate dispozițiunile descrise până acì sunt comune amânduror clopotnițe.

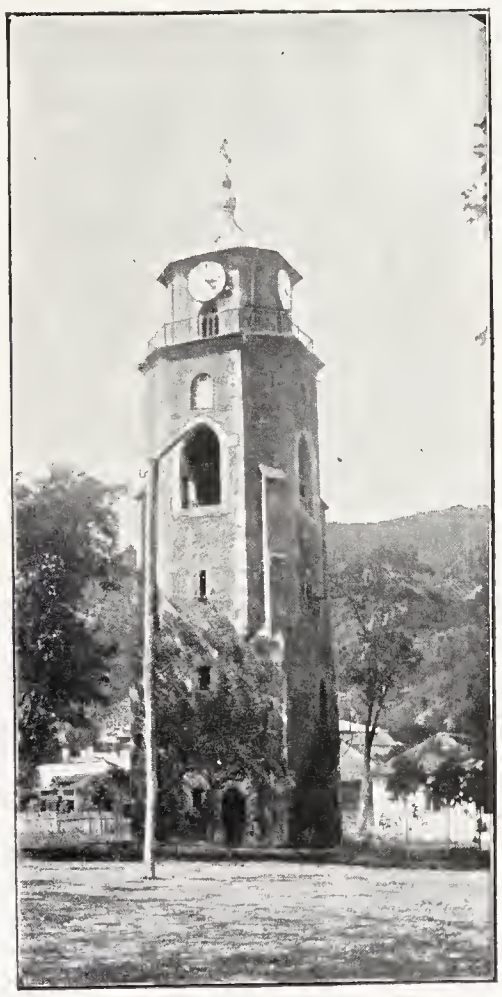

27. Clopotnița dela Sf. Ioan-Domnesc din Piatra.

Deosebirile dintre ele sunt următoarele:

la clopotnița din Păpăuți planul octogonal la mijloc, revine ca un pătrat sus la înălțimea camerei clopotelor, colțurile fiind câștigate prin câte o consolă de piatră în formă de jumătate de piramidă răsturnată. Pe fețele acestor console se aflau sculpturi, a căror urme se văd și astăzi și cari trebue să fi fost foarte bine executate, dacă judecăm după resturile ce se păstrează în colțul dinspre sud-vest, reprezintând un balaur sculptat în relief foarte pronunțat.

La clopotnița din Piatra, mai sus de camera clopotelor, se află încă o încăpere, tot octogonală, însă mai mică, cu o galerie de circulație dejur-împrejur. In această parte, care a suferit în cursul timpului oareșicari modificațiuni, s'a așezat actualmente un orologiu. La această clopotniță se mai observă că colțurile teșite ale octogonului sunt întărite prin câte un contrafort în genul celor ce se întâlnesc în mod constant la turlele bisericilor din această epocă în Moldova. Aceste deosebiri între cele două clopotnițe produc siluete diferite la fiecare.

Clopotnița din Piatra fiind terminată sus prin un mic pavilion cu o galerie împrejur capătă din această dispoziațiune precum și din cauza contraforților o siluetă mai elegantă în care domină liniile verticale; acea dela Păpăuți din contră, având camera clopotelor proeminentă lateral, din cauza planului ei pătrat, capătă prin aceasta o siluetă mai puternică.

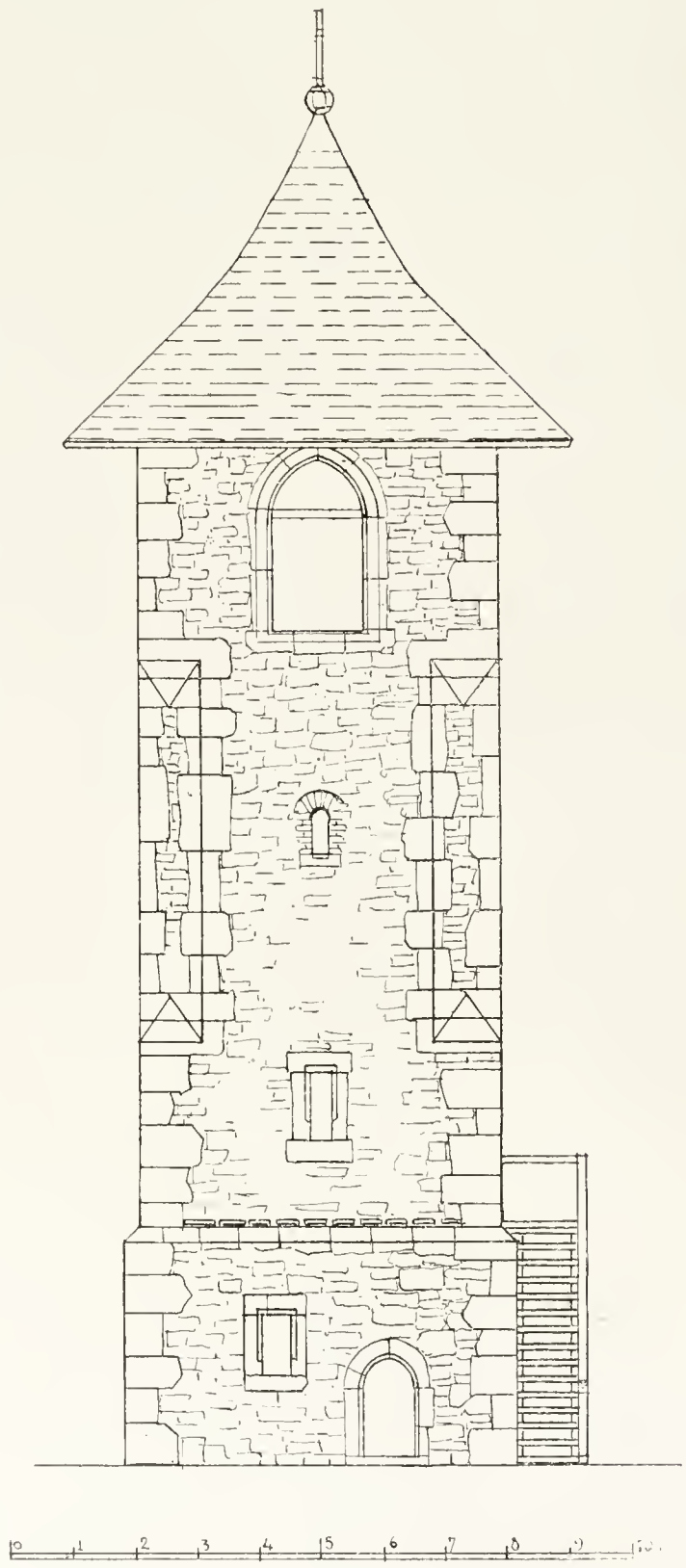

28. Clopotnița dela Păpăuți.

De altfel cornișa clopotniței dela Păpăuți nu mai există și nu se poate ști cum erà terminată partea superioară. Actualmente ea este învelită cu un acoperiș de șindrilă în patru ape, asemenea cu cel ce a fost găsit anterior, iară cornișa s'a complectat așezându-se mai multe rânduri de discuri de teracotă smălțuită ca acele de la biserică. Această lucrare a fost executată acum câțiva ani de către d. arhitect Băicoianu, care a restaurat și biserica. In afară de lucrările de la acoperiș și cornișe, s'au reparat, în anul trecut, pietrăriile, înlocuindu-se pietrile prea mult stricate, s'au rostuit zidăriile peste tot, s'au refăcut scările de lemn, cari erau putrede, s'au așezat uși și ferestre noi, s'a reparat și amenajat camera boltită din parter etc. Lucrările aceste din urmă au costat suma de 6000 lei.

ARH. N. GHIKA-BUDEȘTI.

N. B. — Amândouă aceste clopotnițe sunt

izolate, nefiind legate de alte ziduri sau clădiri, cum ele se găsesc de obiceiu pe la vechile noastre mănăstiri. Faptul se explică prin împrejurarea că ambele sfinte lăcașuri au fost simple biserici de mir. Numai târziu, pe la mijlocul sec. al XVIII-lea, sub Constantin-Vodă Racoviță (1749–53), biserica dela Păpăuți a fost prefăcută în mănăstire, înzestrată fiind, pe lângă cele trebuincioase averi domnești, cu danii dela Ștefan Bosie Căminarul. Căci—zice cartea de miluire a acestuia — biserica de piatră ce este la Tătăraș, la ocolul Botoșanilor, făcută din temelie de fericitul Ștefan-Vodă, fiind foarte frumoasă, din primejdioasele vremi mai dinainte și din nepurtare de grije stricându-se une și alte, au rămas goală de tot. Iar acum prea înălțatul nostru Domn, socotind cu milă către patria sa, au pus la cale și la mai bună stare și biserica aceasta, de au făcut-o mănăstire (doc. din 1750 Aprilie 4, la Acad. Rom.).

Atunci, de sigur, s'a ridicat clădiri necesare pentru călugări și ziduri împrejmuitoare pentru apărare, destul de puternice pentru ca populația orașului să găsească adăpost și siguranță în cuprinsul lor în vremuri de primejdie, cum a fost și acea din 1768, când Baronul de Tott, agentul frances pe lângă Hanul Tătarilor, trecând prin Botoșani, găsi închiși în mănăstire pe mai toți locuitorii târgului (Iorga, *Inscripții botoșenene,* 11 — 2). Dacă însă aceste clădiri și ziduri dela noua mănăstire a Păpăuților, dată pe seama călugărilor greci și închinată Patriarhiei din Antiohia, era sau nu în legătură cu vechia clopotniță a bisericii lui Ștefan cel Mare, nu se poate cunoaște astăzi, cel puțin după aspectul exterior al lucrurilor rămase.

* * *

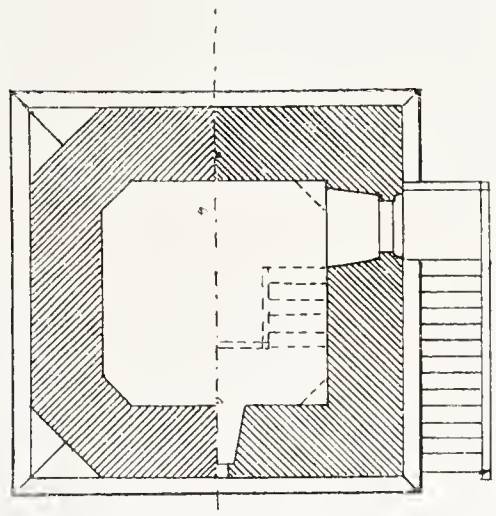

29. Planul clopotniței dela Păpăuți [1]).

[1]) Vederi ale clopotniței dela Păpăuți (înainte și după restaurare) s'au reprodus în Buletinul din anul trecut, pp. 37 și 172; iar desenuri după lucrările de relevație ale d-lui Arh. Popovici (înainte de restaurare) s'au tipărit de d-l Al. Tzigara Samurcaș în cartea sa «Arta în România» (București 1909, pp. 24—5).

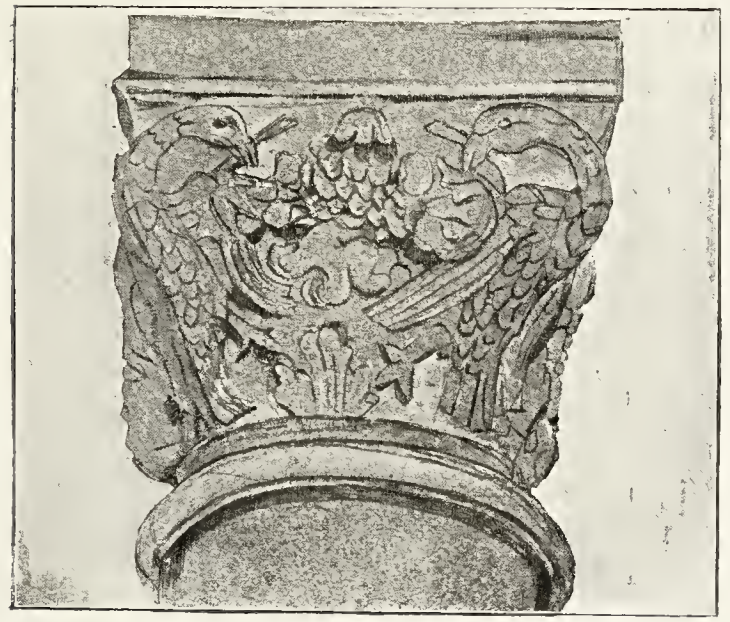

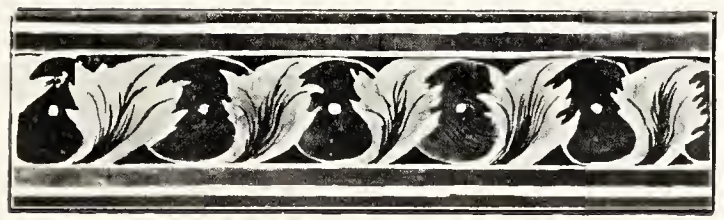

30 Releveari de pictari, decorațiuni și sculpturi dela Hurezi.
— Lucrate de A. Baltazar —

MĂNĂSTIREA HUREZI

CHILIILE DELA MIAZĂ-NOAPTE

— DESCRIERE[1] —

Această parte de chilii închide marginea din spre miază-noapte a curții principale a Mănăstirii Hurezi și, după cum este împărțită, se vede că încă dela început ea a fost destinată pentru locuințele monahilor: un cerdac lung de 63 metri, atât la rândul de jos cât și la cel de sus, în care dau acces aproape 30 de incăperi, cele de sus boltite, iar cele de jos tăvănite.

La rândul de jos, capătul din spre apus al cerdacului, dă în încăperea cea mare a bucătăriei, înegrită de fum, dar care, prin lucrarea meșteșugită a bolților ei, formează un colț minunat al acestei părți. Bolțile în formă de trompă conică se înalță unele peste altele din ce în ce mai mici, până ce, străpungând acoperișul, apare deasupra, drept la frântura acoperișului, cu un trup în opt fețe, având opt ferăstruici tupilate și înegrite de sgura de fum, sub streașina de șindrilă a acoperișului său țuguiat.

Acest coș al bucătăriei, prin silueta lui neagră și subră, stăpânește multă vreme privirea vizitatorului, ca un lucru bine croit și plin de farmec în simplicitatea lui.

La capătul din spre răsărit al cerdacului se află o magazie, care pe timpuri servià de grânar călugărilor, căci și acum se vede infiptă în peretele din spre răsărit icoana Maicii Domnului cu Fiul în brațe, însă din cauza umezelii culorile sunt pierdute, iar desenul abia mai conturează figurile.

In acest șir de chilii, locuite de câteva maici, se află și încăperi mai mici ce servesc de magazii, bucătării etc.

La rândul de sus al chiliilor bolțile sunt astupate de un tavan tencuit, luând astfel din vechea lor înfățișare. Se vede că greutatea încălzitului a îndemnat pe vremelnicii egumeni ai mănăstirei să micșoreze în acest chip volumul camerelor.

La capătul cerdacului din spre răsărit este o încăpere mai mare, din care să pătrunde într'o alta mai mică, având ca tavan o frumoasă boltă stelată cu penetrațiuni circulare, ceeace face din acest colț o podoabă și o mărturie de felul ales cum știà să lucreze meșterul Manea, vătaful zidarilor cari au înălțat Hurezul.

Infățișarea acestor rânduri de chilii și încăperi pe dinăuntru în momentul de față este mulțumitoare, întru cât cuvioasele

[1]) Descrierea chiliilor dela miazăzi și apus a făcut-o d. arh. I. Vulcan, în fascicolul ultim din anul trecut al acestei publicații. Dela d-sa avem și desemnurile respective, reproduse sub No. 31 și 33.

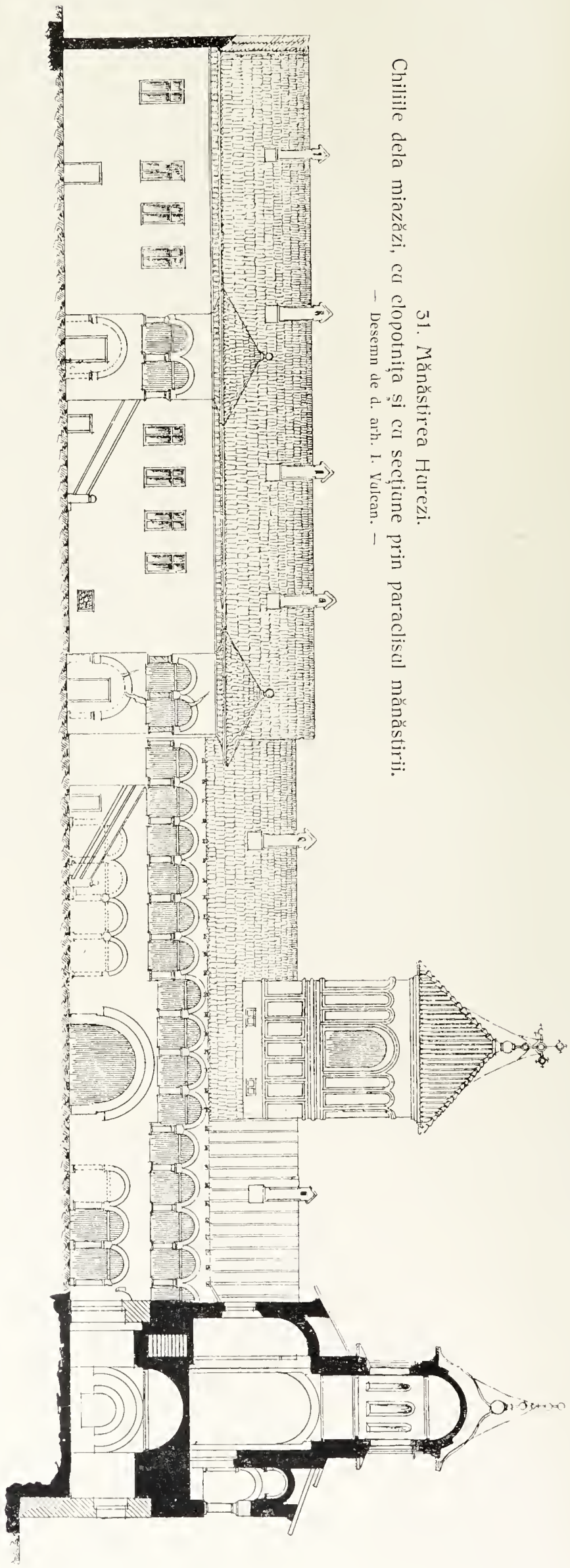

31. Mănăstirea Hurezi.
Chiliile dela miazăzi, cu clopotnița și cu secțiune prin paraclisul mănăstirii.
— Desemn de d. arh. I. Vulcan. —

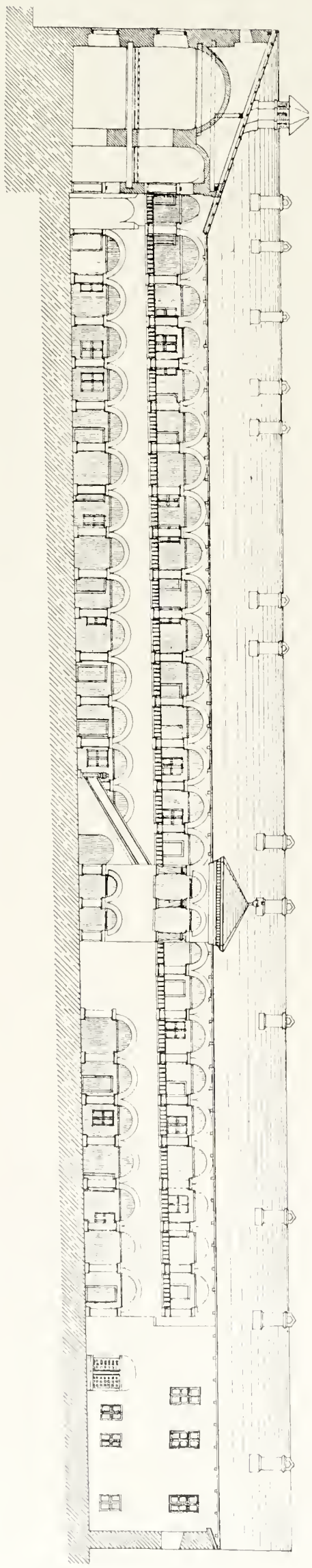

32. Chiliile dela miază-noapte.
— Desemn de d. arh. I. D. Trajanescu. —

maice îngrijesc fiecare de micul lor cuprins; însă această îngrijire gospodărească este cu totul neputincioasă față de stricăciunile ce vremea aduce mai cu seamă acestei părți din spre miază-noapte, cu zidurile vecinic umede și cu acoperișul vecinic ciuruit de găuri, prin care apa picură peste bolțile cele bătrâne.

Pe din afară înfățișarea este și mai mulțumitoare, căci ochiul urmărește cu drag șirul celor 50 de arcade sprijinite pe stâlpi de piatră și se oprește bucuros la foișorul din mijloc cu stâlpii de sus răsuciți și cu scara de piatră agățată de mijlocul lui.

Această scară, care acuma este așezată pe partea stângă a foișorului, pe vremuri era în dreapta; aceasta ne-o spune zidul cel plin dela partea de jos și temelia fostei scări desgropată din pământ.

Atât foișorul cât și scara în vechea ei poziție au fost făcute odată cu șirul de chilii, adică între anii 1690—94, când s'a clădit întreagă mănăstirea.

Schimbarea scării în stânga s'a făcut probabil pe timpul Arhimandritului Ioanichie, la 1854, când s'a schimbat și scara cea mare dela casele domnești, din alăturată cum erà cu foișorul, alipind-o de stâlpii cerdacului de jos.

Mulți din stâlpii de piatră ai cerdacului și foișorului cu timpul s'au măcinat și slăbit, — și de aceea cu începerea lucrărilor de restaurare s'au înlocuit cu alții noi, făcuți din piatră adusă din carierele de la Igoi și Alun.

Vreun arhimandrit gospodar în dragostea de a îngriji mănăstirea a crezut cu cale să vopsească toți stâlpii de piatră cu culoare de ulei cenușie, peste care mai apoi în mai multe rânduri s'a dat cu var alb vopsit în cenușiu, așa că mai toată pietrăria Hurezului și deci și această parte din spre miazănoapte se găsește tot astfel. Ori piatra de desubt trebuia scoasă la iveală, și de aceea, cu multă nevoință, s'a deslipit de trupul de piatră al stâlpilor, capitelelor

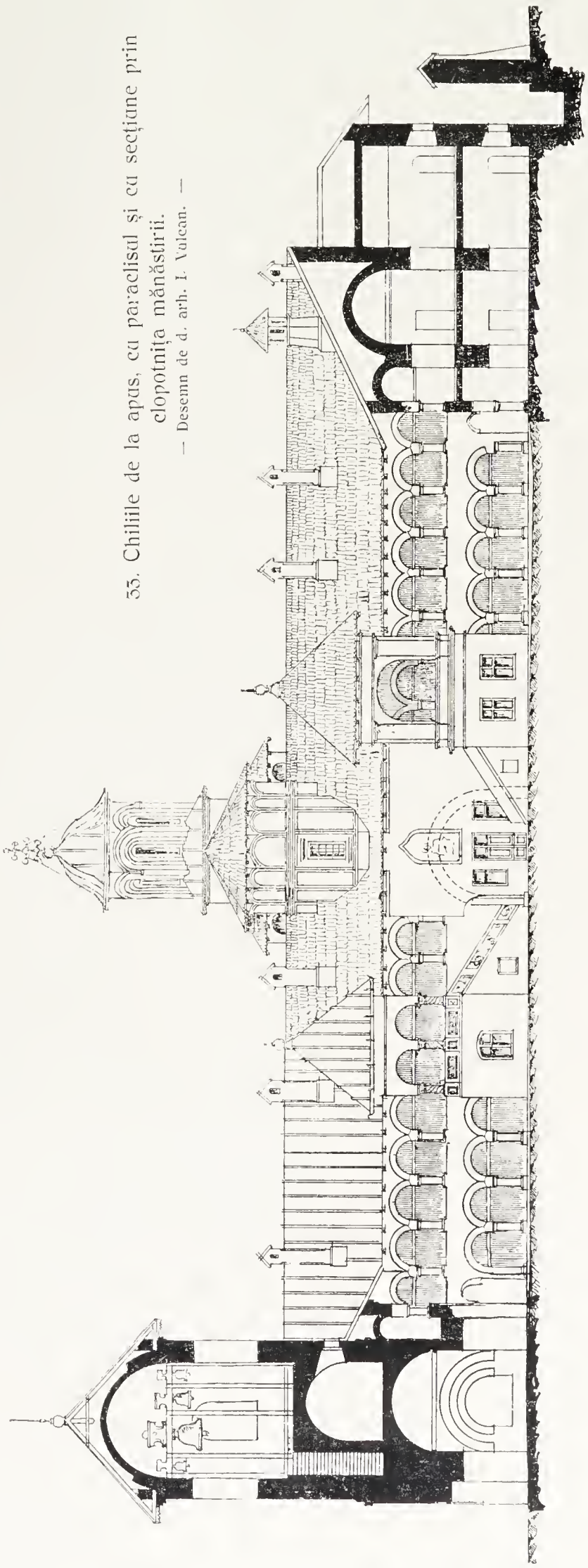

55. Chiliile de la apus, cu paraclisul și cu secțiune prin clopotnița mănăstirii.
— Desemn de d. arh. I. Vulcan. —

și bazelor, ciubucăriilor și sculpturilor —

și se lucrează încă la desvelirea lor de cămășile de vopsea și var, cari s'au îngrămădit cu vremea, asunzând, prin grosimea lor greoae și molatică, trupul svelt și viguros al pietrei.

Tot Arhimandritul Ioanichie a pus de s'a schimbat pardoseala la cerdacul de sus, pentru motivul că cea veche, fiind formată numai de scânduri de stejar așezate peste grinzile cele groase ale tavanului de jos, lăsà să pătrundă vântul prin deschizăturile dintre scânduri. De aceea a făcut o umplutură de moloz peste vechea dușumea, apoi a așezat o dușumea de brad pe grinzișoare de gorun, îngropate în molozul de umplutură.

Tot acest Ioanichie Arhimandritul a pus de s'a făcut un parapet dealungul cerdacului de sus.

Acest parapet este din lemn de gorun, vopsit cu verde. El este pe deoparte fixat cu piroane de fer de fiecare stâlp, iar între stâlpi se reazimă pe niște balustri strungiți și înfipți în partea de jos în piatra ce acoperă parapetul de zid.

Cerdacul de jos este pardosit cu bolovani de râu. Făcând nivelementul acestei aripe din spre miază-noapte, se constată că terenul are o pantă de $2^1/_2$ cm. la un metru, adică partea din spre răsărit este cu 1.50 mai sus decât capătul din spre apus. Aceeaș pantă se constată și la dușumeaua cerdacului de sus precum și la streașina acoperișului. Din toate acestea se vede lămurit că meșterul zidar Manea, când a zidit această parte, a luat ca reper panta terenului, așa că toate liniile lungi ale clădirii merg înclinate în sensul acestei pante.

Măsurând deschiderile și înălțimile arcadelor vedem iarăș că nu sunt toate de aceiaș mărime, adică diferă cu puțin unele de altele. Aceasta este un indiciu că tiparele arcurilor erau trase cu mâna liberă, iar distanța dintre axele stâlpilor erà luată din ochiu, căci nu se explică decât așa faptul că arcadele extreme sunt sau mai mari sau mai mici decât celelalte, adică după cum se întâmpla de rămânea în urma împărțirii neregulate a lungimii cerdacelor.

Foișorul, la partea de sus, are o boltă înaltă, cu muchii, cum sunt boltite și chiliile și după cum sunt boltite și celelalte două foișoare dela casele domnești, făcute în aceiaș vreme; iar la partea de jos se văd urmele unei bolți stelate, adică boltă în muchi cu penetrații circulare, la fel cu bolta de sus din iatacul de lângă salonul cel mare, dela capătul din spre răsărit al cerdacului.

Această boltă a foișorului este acum spartă și înlocuită cu un tavan de lemn înegrit de fumul bucătăriei ce se instalase în această parte. Acum zidurile ce astupau golul arcadelor s'au dărâmat, iar foișorul se înalță sprinten peste stâlpii reînoiți și retrăește par'că vieața liberă de altădată.

ION D. TRAIANESCU
Arhitect.

CRONICĂ

† GR. G. TOCILESCU

(Necrolog rostit de d-l Ion Kalinderu, Preşedintele Comisiunii, în şedinţa dela 22 Octomvrie).

Onoraţi colegi, suntem cu unul mai puţin. Trecând la cele de veci, Grigore Tocilescu nu va mai lua loc printre noi; dar amintirea sa va rămâne pururea vie în inimele noastre.

Neşters va rămâne numele său în Istoria Naţională, căci regretatul nostru coleg, luând o parte intensă la viaţa culturală a ţării, şi-a fost câştigat un loc de frunte în mijlocul generaţiei ce-şi răreşte acum tot mai mult rândurile.

Atras de ştiinţa Istoriei, el s'a dedat din tinereţe cercetării şi studiului documentelor privitoare la trecutul nostru, asupra cărora a publicat numeroase scrieri, începând de prin 1874. A luat într'aceasta pildă şi îndemn dela marele B. P. Hasdeu, la care se alăturase încă fiind student, pentru a deveni în urmă elevul şi chiar succesorul ilustrului învăţat.

Gr. G. Tocilescu
— (n. la 26 Octomvrie 1850 — m. la 18 Septemvrie 1909) —

Lucrarea sa asupra «*Dacici înainte de Romani*» a fost premiată de Academia noastră.

Mai târziu, îmbrăţişând arheologia şi epigrafia, a întreprins săpături şi a făcut numeroase cercetări arheologice în toate părţile ţărei, alcătuind şi publicând lucrări însemnate, între cari menţionăm «*Fouilles et Recherches*». În sfârşit, a desgropat din pulberea veacurilor, a studiat şi reconstituit monumentul triumfal dela Adamklissi, care evocă atât de strălucit puterea şi gloria strămoşilor noştri romani! A ţinut şi asupra acestui monument diferite comunicări şi conferinţe şi a publicat numeroase articole şi scrieri, între cari «*Tropaeum Trajani*», scoasă în colaborare cu doi alţi învăţaţi străini, — lucrare de care şi-a legat pentru totdeauna cu onoare numele său.

În prefața acestei opere, după ce Tocilescu arată însemnătatea trofeului pentru noi, nu numai ca mărturie a prefacerii Daciei în provincie romană, ci și a procesului, început odată cu această prefacere, din care a răsărit cel dintâiu vlăstar al neamului nostru, salută, «ca un semn bun, prevestitor de mândre ursite» faptul că națiunea și-a recăpătat sub întâiul el Rege documentul monumental al originei sale istorice, actul ei de naștere.

Arată de asemenea munca îndelungată și anevoioasă ce a desfășurat, zicând, cu drept cuvânt, că greutățile ce a avut de înfruntat au fost multe și de tot felul, dar nu mai presus de ardoarea și răbdarea sa.

Neuitatul nostru coleg a gustat în preajma descoperirilor dela Adamklissi și amărăciuni și bucurii. Zicea însă singur, că cele dintâi au fost trecătoare, pe lângă plăcerea nemărginită ce a simțit de a fi trăit cu monumentele și cu veacul ce înfățișază ele.

Dar Tocilescu n'a lăsat urme numai prin aceste scrieri. El a fost un neobosit muncitor și, pe lângă cursurile dela Facultate, în care punea toată căldura sa pentru știință, a contribuit și la desvoltarea altor instituțiuni de înaltă cultură.

Am asistat de câteva ori la deschiderea cursului său universitar și îmi voiu aminti totdeauna de graiul vioi și limpede cu care explica frumusețele artei antice.

Era ascultat cu religiositate de studenți, pe care i-a condus, ani de-a rândul, prin locașurile străbune și pe la mormintele de eroi, insuflându-le astfel, pe lângă dragostea față de rămășițele trecutului, și sentimentele frumoase ale patriotismului. Mai mult, în entusiasmul său nemărginit pentru arheologie, Tocilescu n'a pregetat să-și ducă elevii chiar în centrele clasice ale acestor studii, în Atena și Roma.

Impreună cu Academia Română, Ateneul Român, Societatea Geografică și alte Instituțiuni culturale, Comisiunea noastră, din care a făcut parte dela început, simte în mod viu golul ce a lăsat în sânul său.

În 1892, fiind membru al Parlamentului, a sprijinit, cu sfatul și cu cuvântul, întocmirea Legii pentru instituirea Comisiunii monumentelor istorice; iar de atunci n'a încetat a contribui la ajungerea scopului ei. În calitate de membru a întocmit multe memorii și rapoarte, iar ca istoric și arheolog a vizitat și studiat monumentele noastre străbune, câștigându-și merite în deobște recunoscute. Noi, colegii săi, cunoaștem cât interes purta lucrărilor Comisiunii și cu câtă regularietate lua parte la ședințe. Știm cum era totdeauna gata la muncă și cât contribuia cu bogatele sale cunoștinți la cât mai buna rezolvare a lucrărilor curente ale Comisiunii.

El a muncit până în ultimele zile, când moartea l-a smuls dintre noi, într'o vârstă care ne îndreptăția să așteptăm încă mulți ani concursul său luminat.

Fiind colegi la Academie, am lucrat împreună în Comisiunea Fundațiunii I. Otetelișanu, până la plecarea sa la Neuheim. Cu duioșie mi-aduc aminte de scrisoarea ce mi-a trimis chiar în ajunul plecării sale către țară, vestindu-mă că, dacă va sosi la timp, se va pune cu plăcere la dispoziție pentru continuarea lucrării de reorganizare a Institutului de fete dela Măgurele, care mă preocupă de mai multă vreme.

M'am dus să-l văd îndată după întoarcere, dar l-am găsit suferind de o indispoziție contractată în timpul călătoriei. L'am mai revăzut de câteva ori și chiar cu puține minute înainte de ultima licărire a vieții sale. În sfârșit nu de mult, după cum știți, am condus rămășițele lui la locul de veci.

Comisiunea noastră a depus o coroană pe mormântul său.

Iar acum să-i zicem încă odată cu toții:

Fie-i țărâna ușoară!

DIN LUCRĂRILE COMISIUNII.

VI. *Ședința dela 27 Iunie.*

— S'a recomandat, potrivit raportului d-lor arh. N. Gabrielescu și Gr. Cerkez, membri ai Comisiunii, să se aprobe plusul de cheltueli făcut peste sumele destinate pentru lucrările de renovare a bisericii Zlătari din Capitală, dat fiind că acest plus e justificat prin executarea unor cantități mai mari la anumite articole și prin efectuarea unor lucrări necesare neprevăzute în deviz.

— S'a delegat d. N. Ghika, arhitectul Comisiunii, a cerceta starea în care se găsesc următoarele biserici, pentru cari s'au solicitat lucrări de reparații: Bornovski din Iași, Cotroceni din Capitală, Bârnova din jud Iași, Răchitoasa din jud. Tecuciu, Micșunești-Mari din jud. Ilfov, Mihai-Vodă din Capitală și bis. Domnească din Ocnele-Mari.

— S'a rugat Ministerul a numi persoanele tehnice cari să facă recepția lucrărilor executate în anul trecut la bisericile lui Ștefan cel Mare din Botoșani (Păpăuți), Dorohoi (Sf. Nicolae) și Hărlău (Sf. Gheorghe).

— S'a recomandat spre aprobare devizele întocmite pentru lucrările necesare, cerute, recomandate și aprobate la Mănăstirea dintr'un lemn (3.000 lei) și la Govora (1.000 lei).

— S'a recomandat spre aprobare referatul d-lui arh. N. Ghika, prin care cere încă 10.000 lei pe seama lucrărilor de la Hurezi, pentru a se putea termina restaurarea exterioară a caselor domnești și mănăstirești din partea de miazăzi și apus până la paraclis.

VII. *Ședința dela 22 Octomvrie.*

— S'a primit propunerea d-lui I. Kalinderu ca tinerii trimiși de Administrația Casei Bisericii în străinătate (acum la Venezia) pentru studiul picturei bizantine să fie obligați a îndeplini cu rigoare itinerarul și programul de lucrări stabilit de Comisiune, pentru a nu se abate dela scopul pentru care li se servesc bursele. Pentru aceasta să fie obligați ca, împreună cu lucrările, să prezinte câte un memoriu trimestrial asupra activității lor.

— S'a trimis d-lui N. Ghika, arhitectul Comisiunii, spre cercetare și studiere următoarele cereri pentru lucrări de reparații și întreținere: bis. din Popești-Vlașca, din Cotnari-Iași, din Surpatele-Vâlcea, din Bordești-Râmnicul-Sărat, Domnească din Câmpulung, Stelea din Târgoviște, Curtea-Veche și Răzvan din Capitală, dela Văcărești, Catedrala Mitropoliei din București și Cuvioasa Paraschivă din Râmnicul-Vâlcii.

— S'a primit dela d-l arh. N. Ghika următoarele rapoarte, ca rezultat al cercetărilor făcute de d-sa la bis. Sf. Ion Botezătorul din Vaslui, la bis. din Borzești, la bis. Mihai-Vodă din Capitală, la bis. mănăstirii Bistrița din Vâlcea și la bis. Antim din București — aceste trei din urmă cu devize pentru lucrările necesare.

— S'a ascultat raportul d lui I. Kalinderu asupra lucrărilor de conservare întreprinse în anul curent la mănăstirea Slatina din Suceava, lucrări pe care d-sa a avut bunăvoința a le cerceta la fața locului.

— S'a hotărît o ședință specială pentru cetirea și discutarea proiectului de regulament întocmit de d-l arh. N. Gabrielescu pentru organizarea Serviciului de control al lucrărilor întreprinse sub auspiciile Comisiunii.

— S'a decis o vizită la Târgoviște pentru a examina lucrările de restaurare executate la bis. dela Curtea Domnească.

— S'a primit și s'a dat în cuvenită cercetare cerea d-lui I. C. Filitti pentru înscrierea bis. Adormirea Maicii Domnului din Slatina, în Inventarul general al monumentelor.

† A. BALTAZAR.

Cunoscutul pictor și publicist a răposat în București la 26 Septemvrie trecut, în etate abia de 29 ani. Insemnând aci dureroasa veste, ținem de pioasă datorie a arătà că cei ce stau în jurul acestei publicații au apreciat în persoana talentatului pictor pe acel bun scriitor, care, cercetând și studiind, mai mult decât alții, vechia noastră pictură bisericească, putea da rezultatul cercetărilor și studiilor sale în frumoase articole, publicate prin ziare și reviste. Așa fiind, răposatul a fost atras, dela început chiar, în cercul restrânșilor colaboratori ai publicației noastre, în care a tipărit mai întâi două interesante articole: unul asupra Frescurilor de la biserica Colții, altul asupra Decorațiunilor dela paraclisul Mitropoliei. Primind apoi din partea d-lui Administrator al Casei Bisericii, P. Garboviceanu, specială însărcinare de a studia Frescurile dela Hurezi, A. Baltazar a scris o lucrare mai întinsă, care a început a se publica în fascicolul trecut al Buletinului, continuă în cel prezent și va sfârși în cel viitor. Regretând dar sincer pierderea atât de vremelnică a prețuitului nostru colaborator, ca un omagiu adus memoriei sale, reproducem, ca adaos la articolele sale, două table (pp. 112 și 136), reprezentând releveurile de picturi, decorațiuni și sculpturi, pe care răposatul le-a fost lucrat la Hurezi în timpul studiilor ce făcea acolo. Aceasta spre a se vedea cum că scrierile sale erau întreprinse pe baza unor lucrări conștiincioase și strădalnice.

DIN TESAURUL ARHEOLOGIC AL DOBROGEI.

Sub acest titlu d-l Constantin Moisil, profesor de istorie la Liceul din Tulcea, va publica, rând pe rând, rezultatele cercetărilor și studiilor sale arheologice, făcute în Dobrogea în decurs de zece ani de zile. Cunoscut publicului cetitor din lucrările tipărite în Convorbiri Literare, valoarea cercetărilor și studiilor arheologice ale d-lui Moisil a putut fi apreciată și de lectorii acestui Buletin — din cele două articole publicate aci: Cetăți romane la gurile Dunării și O nouă diplomă militară romană. Continuând, d-sa, va da, de sigur, la iveală multe și prețioase lucrări privitoare la antichitățile Dobrogei, care, sub acest raport, e un adevărat tesaur arheologic, cuprinzând ascunse înlăuntru pământului sau rămășițele și monumentele civilizațiilor (tracă, elină, romană și bizantină) ce în cursul veacurilor s'au desvoltat în partea țării de peste Dunăre. Aceasta în cadrul lucrărilor Comisiunii monumentelor istorice, care, prin lege, are sub privigherea sa *toate* resturile și monumentele trecutului nostru. Ea deci, pe lângă lucrările de până acum, privitoare la bisericile și mănăstirile istorice, primește sub auspiciile sale lucrările arheologice, privitoare la toate celelalte resturi și monumente ale țării, încurajând și sprijinind pe cei ce, având pregătirea și competența trebuitoare, se vor simți îndemnați a lucra în această direcție. Inceputul îl face cu d-l C. Moisil, care, în urma avizului cerut de d-l Ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice, a fost recomandat ca reprezentant al Comisiunii pentru lucrările sale din Dobrogea.

PREȚUL: LEI 2,50